

T.C

NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SAĞLIK YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SAVAŞ VE ÇATIŞMA BÖLGELERİNDE
SAĞLIK HİZMETLERİ**

Selçuk BAŞ

SAĞLIK YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Dr.Öğr.Üyesi Lütfü ŞİMŞEK

	TNKÜ SOSYALBİLİMLER ENSTİTÜSÜ BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	Doküman No:	EYS-FRM-529
		Hazırlama Tarihi:	02.11.2022
		Revizyon Tarihi:	--
		Revizyon No:	0
		Toplam Sayfa Sayısı:	1

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığımı taahhüt ederim.

25/01/2023

Selçuk BAŞ

TEZ ONAY SAYFASI



ÖZET

Kurum, Enstitü : Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABD : Sağlık Yönetim Anabilim Dalı

Tez Başlığı : Savaş ve Çatışma Bölgelerinde Sağlık Hizmetleri

Tez Yazarı : Selçuk BAŞ

Tez Danışmanı : Dr.Öğr.Üyesi Lütfü ŞİMŞEK

Tez Türü, Yıl : Yüksek Lisans Tezi, 2022

Sayfa Sayısı : 76

Dünyanın kuruluşu kadar eski denilebilecek savaş kavramı en basit şekilde iki tarafın kendi çıkarları veya emelleri için farklı şekillerde çatışmaları olarak tanımlanabilir. Bu çalışmada savaş ve çatışma kavramlarının tanımları yapılmış, savaşların türlerinden bahsedilmiş ve savaşın kısa bir tarihini anlatılmıştır. Dünyadaki önemli savaşlardan örnekler verilerek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlanmaya çalışılmıştır.

Teorik başlangıç bilgilerinden sonra çalışmanın ana konusu olan tarihte savaş bölgelerinde verilen sağlık hizmetleri anlatılmıştır. Bu bağlamda; ilk olarak, askeri sağlık hizmetleri için verilen eğitimlerden, bu eğitimler için açılan eğitim hanelerden, kullanılan malzemelerin neler olduğuna dair bilgiler içeren kısa bir tarih bilgisi verilmiştir.

Çalışmada sağlık hizmetlerinin hukuki boyutuna değinildikten sonra, Osmanlı Devletinden günümüze kadar yapılan savaş dönemi sağlık hizmetleri süreci anlatılmıştır. Daha sonra günümüz dünyasında yaşanan savaşlarda ki askeri sağlık hizmetlerine değinilmiş, yaşam koridoru gibi temel kavramlar hakkında ulaşılan bilgiler verilmiştir. Sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

Her ne kadar savaşlar devletler hükümetler arasında yapılsa da bundan zarar gören hep insanlar olmuştur. Bu nedenle çalışmamızın savaş ve çatışma bölgelerinde sunulan sağlık hizmetlerine katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savaş, çatışma, askeri sağlık, sağlık hizmeti, insani yardım, insancıl hukuk, savaş hukuku, insan hakları, savaş bölgelerindeki sivil unsurlar



ABSTRACT

Institution, Institute : Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences,
Department : Department of Health Management
Thesis Title : Health Services in War and Conflict Zones
Thesis Author : Selçuk BAŞ
Thesis Adviser : Dr.Öğr.Üyesi Lütfü ŞİMŞEK
Type of Thesis, Year : MS Thesis, 2022
Total Number of Pages : 76

The concept of a war, which can be remarked as old as the foundation of the world, in the simplest way, can be defined as the conflicts of two parties in diverse ways for their own benefits and ambition. Then, in this study, the definitions of the concepts of war and conflict are made, the types of wars are mentioned and a brief history of war is explained. We tried to provide a better understanding of the subject matter by exemplifying from significant wars in the world.

After this theoretical initial information, it has been attempted to clarify the health services, which is the main subject topic of our study, provided in war zones in history. In this context; first of all, a brief history of the training given for military health services, the training houses opened for these trainings, and information about the materials used are given.

In our study, the adventure of health services from the war period during Ottoman Empire to the present after mentioning the legal dimensions of health services has been described. Then, it has been given information about the military health services in the wars of today's world, and the basic issues like humanitarian corridor. This study is carried out with the conclusion part.

Although wars take place among governments and states, it has always been civilians who have suffered from them. For this reason, our study aims to contribute to health services obtained from war and conflict areas.

Keywords: War, conflict, military health, healthcare, humanitarian aid, humanitarian law, war law, human rights, civilian elements in war zones, recovery of military personnel from war with less damage as possible, improvement of humanitarian situation in conflict zones.



ÖNSÖZ

Dünyanın siyasi haritası, dünyanın başlangıcından günümüze kadar, başka etmenler olsa da, savaşlar ve çatışmalarla şekillenmişti. Savaş denildiğinde akla tank, top, silah mermi gibi birçok askeri kavram gelmiştir. Ancak askeri bir kavram olsa da savaş kavramı toplumsal anlamda bireyleri yakından ilgilendiren bir durum olmuştur. Savaş kavramı yukarıda bahsettiğimiz kavramları içerse de ölüm, yaralanma, sakat kalma vb. gibi direkt insanları ilgilendiren kavramları da içermektedir. Bu nedenle savaş zamanı sağlık hizmetlerinin araştırılması ve geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Çalışmamızda savaş dönemi sağlık hizmetleri için nasıl hazırlandığı, savaş döneminde bu hizmetlerin nasıl ifa edildiği, yaşanan sorunların neler olduğu vb. gibi konulara derinlemesine çalışılmış. Türk siyasi tarihini ve dünya tarihini etkileyen savaşlar incelenerek, bu savaşlarda yürütülen sağlık hizmetleri organizasyonu nasıl yönetildiğine dair bilgiler çalışmamızın ana konusunu oluşturmuştur.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1.1. SAVAŞ NEDİR?	1
1.1.1. Savaşın Tanımı Ve Mahiyeti	1
1.1.2. Savaşta Millet-Ordu-Hükümet Dengesi.....	2
1.2. SAVAŞ TÜRLERİ	2
1.2.1. Geleneksel savaş	3
1.2.2. Gelenek Dışı Savaş	3
1.2.3. Nükleer Savaş	3
1.2.4. İç Savaş - Sivil Savaş	3
1.2.5. Asimetrik Savaş	4
1.3. SAVAŞ TARİHİ.....	4
1.3.1. Tarih Öncesi Savaş.....	4
1.3.2. Antik Çağlarda Savaş.....	5
1.3.2.1. Maraton Muharebesi (M.Ö. 490).....	5
1.3.3. Orta Çağda Savaş	5
1.3.3.1. Bedir Savaşı (624).....	6
1.3.3.2. AN Lushan Ayaklanması (755 – 769)	7
1.3.4. Barutlu Silahlarla Savaş	7

1.3.4.1. Haçlı Seferleri (1096-1272)	8
1.3.4.2. İstanbul'un Fethi (1453)	9
1.3.5. Sanayi Çağı'nda Savaş	10
1.3.5.1. Waterloo Savaşı (18 Haziran 1815).....	10
1.3.5.2. Amerikan İç Savaşı (1861 – 1865)	11
1.3.5.3. I. Dünya Savaşı (1914 – 1918).....	11
1.3.5.4. II. Dünya Savaşı (1939 – 1945)	12
1.3.5.5. Türk Kurtuluş Savaşı (1919 -1922)	14
1.3.6. Günümüzde Savaş	17
1.4. SAVAŞIN HUKUKSAL BOYUTU	17
İKİNCİ BÖLÜM.....	22
2.1. ÇATIŞMA NEDİR?	22
2.2. ÇATIŞMA TÜRLERİ.....	23
2.2.1. Uluslararası Silahlı Çatışmalar	23
2.2.2. Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar	24
2.2. ÇATIŞMANIN HUKUKSAL BOYUTU.....	26
2.3. OSMANLI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN GİRDİĞİ	30
ÇATIŞMALAR	30
2.3.1. Kafkas (Doğu) Cephesi	30
2.3.2. Çanakkale Cephesi	30
2.3.3. Filistin - Suriye Cephesi.....	30
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	32
3.1. SAVAŞLARDA ÖLEN VE YARALANAN SAYISI	32
3.2. TÜRK ASKERİ İLK YARDIM VE SAĞLIK EĞİTİMİ.....	35
3.2.1. Türk Askeri Sağlık Eğitimi	35
3.2.1.1. Mühendishane-i Berr-i Hümayun	35
3.2.1.2. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye.....	35
3.2.1.3. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun.....	35
3.2.1.4. Askeri Baytar Mektebi	36
3.2.1.5. Endaht Mektepleri.....	36
3.2.2. Askeri Sağlık Alanında Alınan Önlemler	36

3.3.	ASKERİ SAĞLIK HİZMETİ.....	37
3.3.1.	ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	38
3.3.2.	ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİNİN HUKUKİ BOYUTU	39
3.3.3.	ASKERİ SAĞLIK HİZMETİNDE KULLANILAN MATERYALLER	42
3.4.	OSMANLI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ SAĞLIK HİZMETLERİ GELİŞİMİ.....	45
3.4.1.	Mecruhin ve Mazrâ-i Askerîyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti.....	45
3.4.2.	Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti.....	45
3.5.	OSMANLI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ASKERİ BÖLGELERDEKİ SAĞLIK HİZMETLERİ	46
3.6.	OSMANLI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN CEPHELERDE SAĞLIĞA HARCADIĞI BÜTÇELER.....	47
3.7.	İNSANCIL MÜDAHELE VE KORUMA SORUMLULUĞU	48
3.8.	SAVAŞ VE ÇATIŞMA BÖLGELERİNDE SİVİL VE ASKERİ UNSURLARIN TAHLİYE İŞLEMLERİ: YAŞAM KORİDORU.....	49
3.8.1.	Modern Dünya da Savaş ve Sivillerin Tahliyesi.....	49
3.8.1.1.	Tanımlar ve Kavramlar	49
3.8.1.2.	Uluslararası Örgütler.....	51
3.8.2.	20. YY da Osmanlıda Çatışma Bölgelerinden Yaralı ve Hasta Tedavi ve Tahliye Süreci	55
3.8.3.	1915 Ermeni Tehciri Sırasında Oluşturulan Yaşam Koridoru.....	55
3.8.4.	Çanakkale Savaşı	57
3.8.5.	Dünya Savaşı: Osmanlı Devleti Doğu Cephesi	61
	SONUÇ.....	64
	KAYNAKÇA	70

KISALTMALAR

vb.: ve benzeri

s.: sayfa

M.Ö.: milattan önce

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

yy.: yüzyıl

md.: madde

a.g.e.: adı geçen eser

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

SÇH: Silahlı Çatışma Hukuku

ICTY: Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi

ICTR: Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi

BM: Birleşmiş Milletler

OHAC: Osmanlı Hilali Ahmer Cemiyeti

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. SAVAŞ NEDİR?

1.1.1. Savaşın Tarifi Ve Mahiyeti

Devletler hukukunda savaş; Devletlerin karşılıklı olarak irade güçlerini dikte ettirmek amacıyla ve Devlet hukukuna göre belirlenmiş kurallara göre silahlar ile yapılan bir mübareze olarak tanımlanmıştır.¹ İslam hukukunda ise savaş; tarafların birbirlerine iradelerini kabul ettirmek amacı gütmeksizin yapılır.

İslam'ın savaş tarifini şu şekilde yapılabilir: Harp, Allah'ın, mahlûkatın mutlak yararına olan İslam'ın insanlara ulaşmasına engel olan zorluklarla Allah yolunda canını, malını, dilini ve diğer bütün araçlarla bütün gayretini sarf etmektir.²

Genel olarak savaş, devletler hukukunca bir düzene bağlanmış kurallar gereğince iki veya daha fazla devletin birbirleriyle yaptığı silahlı mücadele şeklinde tarif edilir.³

Devlet, diğer insanlar üzerindeki kurumsal güç şeklinde ortaya çıkmıştır denilebilir. Savaşın nasıl tanımladığı burada önem kazanmaktadır. Buna göre savaş, bir mücadele veya çalışma olarak tanımlanırsa, tüm canlılarda mevcut olduğu söylenebilir.

Mücadele anlamıyla savaşın tüm doğada mevcudiyetinden bahsedilebilir. Diğerlerini yok etmek manasıyla savaş, doğal yaşamda söz konusu değildir. Bu anlamıyla sadece insanın anlayışına mahsustur. Her insanda söz konusu olmayan bu anlayış, modern insan savaş anlayışında görülmektedir. Savaşların asırlarca süregeldiği söylenebilir. Bu sürece bakıldığında 20. yüzyıldan sonra yapılan savaşlarda, cephede savaşmayan insanların daha fazla öldüğü görülmektedir. Bu

¹ Zühayli, 35.

² Bkz. Kasani, 9/97; Hamidullah, 260; Turnagil, age., 134; Karaman, 276 .

³ Ahmet Yaman, s.49.

görüŖe göre, savaşmayan sivillerin öldürölmesi modern insanın savaş anlayışında var olduğu söylenebilir.

1.1.2. Savaşta Millet-Ordu-Hükümet Dengesi

Savaşta; millet, ordu ve hükümet sürecin içinde olduğundan, savaş sadece askerlerin çatışması olmaktan çıktığı anlaşılmaktadır. Millet in de ordunun yanında olup yapılması gerekli olarak gördüğu bir savaşın kolaylıkla verildiği söylenebilir. Buna ilaveten pek tabi o milletin tarihi genleri de etkili olmaktadır. Örneğin, Türkler savaşçı bir millet olarak tanımlanmaktadır. Ordu, hazırladığı savaş planına uyarak savaşmaktadır. Fakat koşulların değişmesi ve ani olaylara karşı savaşabilme becerisini devam ettirmesi de cephedeki yetenekli komutanların ferasetine bağlı olmaktadır. Hükümet, politik hedef ile süreci yönetmekle görevlidir. Savaşın başlangıcındaki politik hedefin değişmesi durumunda, ordunun planını değiştirerek yeni askeri faaliyete yöneleceğini bilmek zorundadır. Buna göre, harp kuramının önemli anlamda “millet-ordu-hükümet” üçgeninin orta noktada buluşmasının ehemmiyetini vurguladığı görölmektedir.

1.2. SAVAş TÜRLERİ

İkinci Dünya Savaşı’nda yaklaşık 70 milyon insanın öldüğu, bunların sadece %70’inin sivil ölümler olduğu bilinmektedir. 1980’lerden sonra ise, savaşlardaki ölümlerin %90’ının sivil ölümler olduğu görölmektedir. Hâlbuki ilk zamanlarda, bir savaş alanı belirlenir ordular orada savaşır, bazı zamanlarda ise sadece en iyi olduğu bilinen birkaç savaşçının karşılaşmasıyla yapılan çatışmalar, günümüze gelindikçe sivil insanların ölümüne sebep olmaktadır. Bugün dünyanın en gelişmiş ölkeleri Yemen, Filistin, Afganistan ve Pakistan gibi ölkelerde terörlle mücadele adı altında şehirleri bombalayarak, insansız hava araçları ve yakıcı füzeler aracılığıyla sivil ölümlere sebebiyet verilmektedir.

Savaşların asıl çıkış sebebinin kaynakların kontrolü için olduğu bilinmektedir. Önceleri yiyecek ya da su olan kaynak, zamanımızda petrol olarak değişmiştir. Gelecekte yine su ve yiyecek olması öngörölmektedir. Eskiden tarımda beklediği mahsule kavuşamayan insanlar bu eksiği giderebilmek amacıyla yakın yerlere

saldırması, ancak kendilerine saldırı olmadıkça rakibini bile öldürmemişlerdir. Aynı insan günümüzde yok ediciliğini bildiği halde nükleer savaş kullanılarak, savaşla alakası olmayanları bile öldürmekten kaçınmamaktadır.⁴

1.2.1. Geleneksel savaş

Devletlerarasında ilan edilen; nükleer, kimyasal, biyolojik silahların kullanılmadığı, açık savaş yoluyla düşmanın kapasitesini azaltma girişimi olan cephede yapılan savaş olarak tanımlanabilir. Geleneksel savaş, harp meydanında ateşli silahların da kullanıldığı savaş türüdür. Bu savaş türüne Kurtuluş Savaşı örnek verilebilir.

1.2.2. Gelenek Dışı Savaş

Ateşli silahlar kullanılmadan sadece fiillerle zafer amaçlayan; biat edilmesi, teslim olunması, gizli destek verilmesi ve devletlere dayatılan kapitülasyonlar ile çatışmak olarak tanımlanabilir. Bu savaş türüne Amerikan- Sovyet gerginliği ve Soğuk Savaş örnek verilebilir.

1.2.3. Nükleer Savaş

Geleneksel savaşın sadece destekleyici nitelikte olduğu, savaşın kaderini nükleer gücün belirlediği ve nükleer silahlar ile yapılan savaştır. Dünya savaş tarihinde nükleer savaş yaşanmamış olsa da, Pasifik Savaşı'nda Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine atılan atom bombası nükleer savaşa örnek olarak gösterilebilir.

1.2.4. İç Savaş - Sivil Savaş

Genellikle özgürlük adına yapıldığı savunulan devrim hareketlerinde ya da dış güçlerin ülke iç işlerine etki etmesiyle ortaya çıkan ve çatışan tarafların aynı ulusa mensup olduğu savaş türüdür. İspanyol İç Savaşı, Amerikan İç Savaşı buna örnek verilebilir.⁵

⁴ http://www.unicef.org/graca/a51-306_en.pdf

⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Civilian_casualty_ratio

1.2.5. Asimetrik Savaş

Askeri gücü birbirinin dengi olmayan gruplar arasında yapılan savaştır. Bir taraf daha güçlü olurken diğer taraf daha yetersizdir. Asimetrik savaşlara gerilla savaşı olarak bakılabilir. Güç bakımından yetersiz olan grubun birebir çatışmadan kaçarak güçlü olan grubun zayıflıklarını araması olarak açıklanabilir. Böylelikle vur kaç yöntemini kullanarak, savaş uzun yıllar sürmektedir. İsrail- Filistin Savaşı ve 2003 ABD- Irak Savaşı buna örnek verilebilir.⁶

1.3. SAVAŞ TARİHİ

Tarih sürecinde bilinen “ilk savaş M.Ö 2700 yılında Sümerler ve Akadlar arasında bugün Basra olarak bilinen bölgede”⁷ gerçekleşmiştir. Kaç kişinin katıldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

“Çatışma, harp veya savaş”; ekonomik, siyasi, milli veya dini amaçlarla iki veya daha fazla grup arasında vuku bulan silahlı çatışmadır.

Daha önce de değindiğimiz gibi, kullanılan silahlara (nükleer, ağır silah), amaçlara (dini, milli, ekonomik), taraflara (devletler, milisler) ve gerçekleştiği yerlere (dünya savaşı, gerilla savaşı) göre farklı şekillerde adlandırılır.⁸

1.3.1. Tarih Öncesi Savaş

Savaşların tarih öncesi dönemde ne zaman başladığı konusunda tarihçiler aynı fikirde olamamıştır. Avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan ilk toplumlarda sosyal roller olmadığından, yaşadığı alanı korumak ve saldırı düzenlemek için gücü yeten herkes katkıda bulunmaktadır.⁹

Tarım yapılmaya başlandıktan sonra ise tarım yapan toplumlar ve avcılık toplayıcılık yapan toplumlar arasında bariz farklar görülmektedir. Düşünülen o ki, kıtlık zamanlarında avlanamayan topluluklar, tarım yapan toplumların yaşadıkları bölgelere saldırarak tarihteki ilk düzenli savaş hareketlerini başlatmışlardır.

⁶ David Held, s. 75.

⁷ Kemalettin Köroğlu, s.12.

⁸ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Sava%C5%9F>

⁹ Christon I. Archer - John R. Ferris vd.,s. 71 - 75.

1.3.2. Antik Çağlarda Savaş

İlk olup olmadığı konusunda tartışmaları süren arkeolojik savaş, “*Mısır’ın Nil nehri taraflarında 117. Mezarlık olarak bilinen yerdeki yedi bin yıl önceki*” savaştır. Kemiklerinde ok başı bulunan birçok vücudun savaş ölüleri olma ihtimalleri yüksektir.

Antik tarihe bakıldığında orduların tarihini de görürüz. Mesela ordunun fetih hareketleri ve teknolojik araçları gibi gelişmelerin bilgilerine ulaşılabilir. Antik çağlarda yönetim görevini üstlenen yönetimler askerî güçlerle her türlü tehlikeden korunmuştur. Tarım sınırlı olarak yapılmıştır. Bu nedenle sık sık savaşılmıştır.¹⁰

Diğer nesnelere daha dayanıklı olan silahlar ve zırhlar tasarlanmıştır. Bu nedenle kazılarda bulunan nesnelere genellikle bu iki araçlardan oluşmuştur. Yani kazılara bakılarak da Antik tarihin çoğunluk kısmını askerî tarihin oluşturduğu söylenebilir.

1.3.2.1. Maraton Muharebesi (M.Ö. 490)

Atinalılar ve Persliler arasında MÖ 490 yılında yapılmış ilk savaş ‘Maraton Muharebesi’ olarak tarih literatüründe yerini almıştır.¹¹ Persliler askerî teçhizat ve sayı olarak Atinalıların üstünde olsa da savaşı galibi Atinalılar olarak bilinmektedir. İkinci Maraton Muharebesi’nde de galip olan Atinalılar yıllarca saldırı görmemiştir.¹²

Tarihçilerin yorumlamasına göre, Yunanlılar Maraton Muharebesi’nde mağlup taraf olsalardı, günümüze ulaşmış Yunan kültüründen bahsedilmeyecek, Antik Yunan kültürü doğmamış olacaktı.¹³

1.3.3. Orta Çağda Savaş

Orta Çağ’da feodalizmin geniş şekilde yayılması, Avrupa’da birçok derebeyliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Derebeyleri de topraklarını daha iyi

¹⁰ Nicholas Victor Sekunda - Angus McBride, 1986.

¹¹ Nicholas Sekunda - Adam Hook, 2000.

¹² Jack Cassin- Scot, 1997.

¹³ Nicholas Sekunda - Richard Hook, 2002.

koruyabilmek amacıyla genellikle kalelerde yaşamışlardır. Savaş aletleriyle ilgili gelişmelerle birlikte kültür ve teknoloji alanında gerçekleşen ilerlemeler askerî alandaki rolleri de değiştirmiştir.

Savaş tarzlarının değişmesi dünyanın diğer bölgelerinde de kendini göstermiştir. Örneğin Çin ordusu beşinci yüzyılda piyade ağırlıklı kuvvetlerden süvarilerin çoğunlukta olduğu kuvvetlere dönüşmüştür. Bir başka örnek verecek olursak Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da, Avrupa'dakinden daha da ileri savaş teknolojileri kullanmıştır. Japonya ise Ortaçağ Savaş tarzını 19. Yüzyıla kadar devam ettirmiştir.

1.3.3.1. Bedir Savaşı (624)

Mekke'den Medine'ye hicretten ettikten sonra Müslümanlar, geride bıraktıkları mallarının yağma edilmesine oldukça içerlemiştir. Müslümanlar buna karşılık vermek istemiş ve Kureyş kervanlarına saldırılar düzenleyerek, içinde mali olarak oldukça değerli ganimetler bulunan bir kervanı hedef almıştır. İslam peygamberi Muhammed, bu saldırı için 305 kişiden oluşan orduyu toplayarak, Bedir yakınlarına gelmiş ve kervanı beklemeye başlamıştır.¹⁴ Kervanın başında bulunan Ebu Süfyan, Müslümanların kervana saldıracağını öğrenmiş ve kervanın yolunu değiştirerek, Mekke'ye destek istemek için haber yollamıştır. Müslümanların kervana saldırmak üzere olduğu haberini duyan Mekkeliler, Müslümanların saldırmaya karar vererek düzenledikleri 950 kişilik orduyla Bedir'e hareket etmiştir.¹⁵

Savaş başlamadan önce karşı karşıya gelen iki ordu içlerinden üçer kişi seçerek, Arapların savaş geleneği olan "*er dileme*" (Mübareze) yapmıştır. Seçilen üçer kişi karşı karşıya gelmiştir. Yapılan üç çarpışmayı da Müslüman taraf kazanmıştır.¹⁶

¹⁴ Hicaz Albümü: Fotoğraflarla Kutsal Topraklar, 2010.

¹⁵ Muhammed Hamidullah,s.34.

¹⁶ Salih Suruç, s. 29.

“*Er dileme*” olayından sonra savaşın seyri başlamış Muhammed'in savaş idaresini daha iyi yapabilmesi için savaşa yani Bedir bölgesine hâkim bir tepede konuşlanılmıştır.¹⁷ Savaşın sonlarına doğru Mekkeli Kureyşliler komutanları Amr bin Hişam öldürülünce dağılmış ve çarpışma Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır.¹⁸

1.3.3.2. AN Lushan Ayaklanması (755 – 769)

An Lushan isyanı 14 yıl kadar sürmüş ve Çin yönetiminin çökmesine sebep olmuştur. İsyanda o dönemdeki dünya nüfusunun 1/6'sı kadar insan yaşamını yitirmiştir.

Uygur Türklerinin isyana karşı Çin'e yardımlarının dokunduğu tarihteki literatüründe belirtmektedir. Kendisinin soylular tarafından tehdit olarak görülmesi An-Lushan'ın ayaklanma çıkarmasının başlama sebepleri arasında gösterilmektedir.

An Lushan ayaklanmasından önce Çin zaten birçok isyan ve sorun yaşamış, yıllara süren bir iç savaş döneminin içindedir. İsyanlardan sonra çok fazla toprak kaybı yaşayan Çin uzun süre kendini toparlayamamıştır.

1.3.4. Barutlu Silahlarla Savaş

16. yüzyılın başlarında yapılan İtalyan Savaşlarında Avrupa orduları arkebüsü*¹⁹ kullanmaya başlamış böylece savaşlarda süvari ihtiyacına gerek kalmamıştır. Feodalite çökmüş, parçalar halinde olan şehir devletleri uluslar altında toplanmıştır. Orta Çağ'da tercih edilen paralı askerlerin ve zorla oluşturulan orduların yerine profesyonel ordular geçmiştir.

“Bu dönemdeki bazı önemli gelişmeler şunlardır:

- *Sahra topu*

¹⁷ Hicaz Albümü: Fotoğraflarla Kutsal Topraklar, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010.

¹⁸ Salih Suruç, s. 35.

¹⁹ 15. Ve 17. y.y arasında kullanılan namludan doldurulan bir tüfek türü.

- *Topçu bataryaları*
- *Piyade talimi*
- *Ağır süvari (Dragoon)*
- *Süngü*²⁰

1.3.4.1. Haçlı Seferleri (1096-1272)

1096 ve 1272 yılları arasında düzenlenen Haçlı Seferlerini, Avrupa'daki Katolik Hristiyanlar talep etmiş, Papa II. Urbanus da vaazlarda teşvik etmiştir. Verilen vaatlerle Müslümanların kontrolündeki kutsal topraklara askeri ve siyasi kontrol kurmak için düzenlenen seferlerdir.

Haçlı seferleri dini, siyasi ve ekonomik nedenlere dayandırılmış, asıl maksadı Müslümanların sahip oldukları toprakları onlardan geri almak olan ve şarkın her alanda dünyanın geri kalanından daha ileri olan teknolojisine sahip olmak amacıyla yüzyıllarca devam etmiş, devletlerin yıkılmasına şehirlerin tahrip edilmesine ve milyonlarca kişinin ölmesine sebep olmuştur.²¹

I. Haçlı Seferi (1096-1099)

Haçlı seferlerinin ilki Papa II. Urbanus tarafından yapılan çağrı ile başlamış, Anadolu'ya ilk gelenler I. Kılıç Arslan tarafından yok edilmiştir. I. Haçlı Seferi ordusu saldırı sonunda, önce Antakya'yı almış, sonra Fatımilerden Kudüs'ü almış, Antakya, Urfa ve Kudüs'ü kapsayan bir Latin Krallığı oluşturmuştur.

II. Haçlı Seferi (1147-1149)

1144 yılında İmadüddin Zengi'nin^{*22} Urfa'yı Haçlılardan almasından dolayı İkinci Haçlı Seferi başlamıştır. Fransa kralı VII. Louis ile Alman Kralı III. Konrad'da sefere katılmıştır. Şam'a kadar yaklaşan Haçlılar bozguna uğramış ve geri dönmüşlerdir.

²⁰ <https://hsnhsynbydl.wordpress.com/2017/11/10/barutlu-silahlarla-savas/>

²¹ Kelly De Vries, s. 125.

²² * Musul atabeyi.

III. Haçlı Seferi (1189-1192)

Selahaddin Eyyubi'nin 1187 yılında Kudüs'ü fethetmesi üzerine Üçüncü Haçlı Seferi başlamıştır. Sefere katılanlar arasında, Alman Kralı Friedrich Barbarossa, İngiltere kralı Arslan Yürekli Richard ve Fransız Kralı II. Philippe Auguste bulunmaktadır. Haçlı komutanları Selahattin Eyyubi tarafından geri püskürtülmüştür.

IV. Haçlı Seferi (1202-1204)

Haçlı ordusu, Papa III. Innocentus'un çağrısına binaen yeniden toplanmış ve 1203 yılında deniz yoluyla İstanbul'a gelerek şehirde kıyım yapmışlardır. Bu katliamdan kaçan Rumlar 1204 yılında Trabzon ve İznik Rum Devleti'ni kurmuştur.

1.3.4.2. İstanbul'un Fethi (1453)

İstanbul, Fatih Sultan Mehmet'in komutanlığında, tarihler 29 Mayıs 1453 gösterdiğinde, Osmanlı Ordusu tarafından fethedilmiştir. İstanbul kuşatması sırasında kullanılan büyük toplar aşılmaz kalelerin yıkılabileceğini göstermiştir.

İstanbul fethinden sonra Osmanlı Devleti imparatorluk olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu yıkılmış ve Ortaçağ kapanmış Yeniçağ açılmıştır. Osmanlının, Anadolu ve Rumeli'deki toprakları İstanbul'la birbirine bağlanmıştır. Akdeniz ve Karadeniz arasındaki ticaret yolları Osmanlı Devletinin denetimine geçmiştir. İpek yolunun Avrupa kolu Osmanlı Devletinin kontrolüne geçmiştir. Bunun üzerine Avrupalı devletler yeni ticaret yolları bulmak amacıyla Coğrafi Keşiflere başlamıştır. Avrupa'da Derebeylikler yıkılmaya başlamıştır.

İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmuş ve Osmanlı'nın yıkılışına kadar başkent olarak kalmıştır.

1.3.5. Sanayi Çağı'nda Savaş

Savaşlarda küçük silahların kullanımının kolay olması, orduları süreli askerlerden oluşturma fikrine hazırlamıştır. Teknoloji alanındaki gelişmeler daha da önemli hale gelmeye başlayınca önceki savaşlarda benzer silahları olan ordularda, Sanayi Çağı'nda ileri teknolojiye sahip olmanın önemi anlaşılmıştır. Çünkü Sadowa Çarpışması'nda daha ileri teknolojiyle savaşıldığı için savaşın ileri teknolojiyle kazanıldığı görülmüştür.

1.3.5.1. Waterloo Savaşı (18 Haziran 1815)

İngiliz ve Prusya ordusunun başında Prusyalı General Von Blücher, Wellington dükü Arthur Wellesley, ve İsveçli Bernadette bulunuyordu. Koalisyon güçlerinin komutası Wellington dükü Arthur Wellesley'e verilmişti. Fransız ordusunun komutanı ise Napolyon'dur.

Arthur Wellesley, savaşın adını, savaşın önceki günü konakladığı Waterloo'ya ithafen "*Waterloo Savaşı*" koymuştur.

Napolyon, herkesten önce savaşta bulunan İngilizler'i yenilgiye uğratmak için, Prusya orduları gelmeden saldırmış, fakat başarılı olamamıştır. İngilizlerin başarılı savunması ve Prusya askerlerinin savaşa katılmasıyla saldırıyı başlatan İngilizler, Fransız ordusunu geri püskürtmüştür. Napolyon geri çekilirken top hücumunu da yapmış fakat başarı elde edememiştir. Savaşı kaybetmesiyle birlikte Napolyon yeniden sürgüne gönderilmiş ve 5 Mayıs 1821'de ölmüştür.

1.3.5.2. Amerikan İç Savaşı (1861 – 1865)

Amerika'nın kuzeyinin ayak basılmamış topraklarında ilkel tarım şartları altında çiftçilik yapılmakta ve büyük tarım toprakları için çok miktarda iş gücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu yüzden çiftçiler köle pazarı oluşumuna destek vermiş ve köle ticaretini desteklemişlerdir. Güney bölgelerinde ise Sanayi İnkılabı ile modern hayata alışılmaya başlanmıştı. Batıda ise kölelik anlayışı neredeyse tamamen ortadan kalkmıştı. Hatta yasa olarak yasaklanma tasarısı bile ortaya atılmıştı.

Ortaya çıkan bu zıtlık, Amerika Birleşik Devletleri ve bağımsız olmak isteyen 11 Güney Eyaleti arasında tarihi bir çatışmaya sebep olmuştur. Kuzey kısmında ise Union birlik olarak tarafını teşkilatlandırmış ve bu iki devlet arasında oluşan gerilim sonucu iç savaş doğmuştur.

11 Güney eyaleti 1860 yılında, zihniyet olarak köle pazarına karşı olan Abraham Lincoln 'ü başkan seçmiştir. 11 eyalet Jefferson Davis öncülüğünde ayaklanma başlatarak bağımsızlıkları için direniş başlatmışlardır. Güney Carolina'daki Sumter Kalesi'nden top atışı yapılmış, 1 Eylül 1861 yılında iç savaşın fitili ateşlenmiştir. 1 Ocak 1863'de köleliği kaldırılması teklifi kararı alınmış, teklifin uygulanması parlamentoda oy çokluğuyla kabul edilmiş, 31 Ocak 1865'de yasalaşmıştır.

1.3.5.3. I. Dünya Savaşı (1914 – 1918)

Sanayileşmiş ülkeler arasında ortaya çıkan, siyasî ve ekonomik hâkimiyeti ele geçirme mücadelesi birinci dünya savaşının çıkmasının müsebbibi olmuştur. Almanya öncelikle 1879'da Avusturya-Macaristan ile "*İkili İttifak*" imzalamış, 1882'de daha sonra İtalya'nın dahil olmasıyla "*Üçlü İttifak*" olmuştur. Bahsi geçen devletler yakın bölgelerde sömürü alanı elde etmeye çalışmış, Avrupa ve Amerika kıtaları haricinde sömürgeler bulmaya uğraşmışlardır. Fakat onlardan önce İngiltere, Fransa ve Rusya zaten aralarında dünyayı paylaşmıştı. 1893'te Rusya ile Fransa aralarında anlaşma imzalanmış, daha sonra 1904'te İngiltere ile Fransa'nın anlaşmaları hâsıl olmuştur. 1907'de İngiltere ve Rusya da aralarında bir sözleşme yapmıştır. Nitekim Fransa, İngiltere ve Rusya arasında "*Üçlü İtilâf*" oluşmuştur.

Bu düşman devletlerarasında fitili ateşlenecek bir vukuat ile büyük bir harbin çıkması beklenmekteydi. “Üçlü İtilâf” ve “Üçlü İttifak” devletleri de büyük oranda silahlanmışlardı. Tarihler 28 Haziran 1914’ü gösterdiğinde Saraybosna’da milliyetçi bir Sırp tarafından Avusturya-Macaristan veliahtı ile eşi öldürülmüş, fitili ateşlenen savaş İttifak ve İtilâf devletleri arasında zincirleme olarak başlamıştır. Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan’a karşı 28 Temmuz 1914’te savaş açması üzerine, Almanya da bir hafta içerisinde sırasıyla Rusya’ya, Fransa’ya, Belçika’ya savaş açmıştır. İngiltere de anlaşmalar gereği 4 Ağustos 1914’te Almanya’ya savaş açmış, böylece dört yıl sürecek olan I. Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşa daha sonra “Japonya, Osmanlı Devleti, İtalya, Bulgaristan, Romanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan”ın da katılmasıyla, savaş “Avrupa’nın batı, doğu, Galiçya, Balkanlar ve güney cepheleri”nde cereyan etmiştir. Osmanlı Devleti’nin savaşa katılmasıyla da “Kafkasya, Filistin, Irak ve Çanakkale Boğazı”nda cepheler açılmıştır. Savaş, müttefik devletler de denilen “Üçlü İtilâf”ın “Üçlü İttifak”a karşı zafer kazanmasıyla sona ermiştir.

1.3.5.4. II. Dünya Savaşı (1939 – 1945)

Tahminlere göre dünya genelinde 55 milyon ölümlle sonuçlanan II. Dünya Savaşı, tarihin en geniş çaplı ve en kanlı savaşı olmuştur. II. Dünya Savaşı, Almanya’nın Polonya’yı 1 Ekim 1939’da işgal etmesiyle başlamış, bu işgale karşı Almanya’ya savaş açan Fransa ve İngiltere’nin de dâhil olmasıyla devam etmiştir. 1940 yılında Batı Avrupa’yı işgal eden Alman Kuvvetleri, Sovyetler Birliği’ne de cesaret vermesiyle, aynı yılın Haziran ayında Baltık devletlerini işgal etmiştir. Almanya’nın müttefiklerinden (Mihver) İtalya, aynı tarihlerde savaşa katılmıştır. Naziler, İngiltere’ye karşı Temmuz ayından Ekim ayına kadar neredeyse dört ay süren bir hava saldırısı sürdürmüş ve bu harbi kaybetmiştir.*²³

1941 ‘de Almanya ve müttefiki olan ülkeler, sırasıyla Yunanistan ve Yugoslavya’ya saldırarak Balkanlara hâkim olmuş, sonrasında Alman-Sovyet Paktını ihlal ederek, Sovyetler Birliği’ne saldırı düzenlemişlerdir. Durmak bilmeyen Almanlar, 1941 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Baltık devletlerine işgal düzenlemiştir. Alman birlikleri Sovyetler Birliği’nin iç bölgelerine doğru ilerlemiş,

²³ Britanya Savaşı.

daha sonra Sovyet askerleri, Almanlara karşı büyük bir saldırı başlatmıştır. Ertesi gün Japonya, Pearl Harbor'ı bombalamıştır. Bunun üzerine Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği ile ittifak kuran Amerika Birleşik Devletleri savaşa dâhil olmuştur.

İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri, Mayıs 1942'de, bombardıman uçaklarıyla, bir ilki yapmış ve Almanya'nın içine girerek Köln şehrini bombalamıştır. Bu bombardımanlar üç yıl sürmüş ve Almanya'nın şehirlerini ve sanayi fabrikalarını düzenli olarak bombalamış ve Almanya'nın çoğu şehri harabeye dönmüştür.

Almanlar ve Mihver Kuvvetler, petrol sahalarını ele geçirmek amacıyla 1942 yazında, Doğu Cephesi'nde Sovyetler Birliği'nin şehirlerine bir daha saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılardan sonra, Sovyet birlikleri Stalingrad bölgesinde Kasım'da saldırı başlatmışlar ve Şubat ayında Altıncı Alman Ordusu teslim olmuştur. Temmuz 1943'te Almanlar, Kursk'a, tanklarla bir saldırı daha yapmış, ama Sovyet birliklerin hücumu geri püskürtmesiyle, Sovyetler askerî üstünlüğü ele geçirmiştir.

Eylül 1943'te Müttefikler, İtalya'ya ulaşarak, Hitler'in tarafında olan fakat görevden alınıp tutuklanan İtalyan başbakanı Benito Mussolini'yi kurtarıp, Kuzey İtalya'da bir yönetim kurmuştur. Alman birlikleri, yönetimi ele geçiren İtalyan ordusuna 2 Mayıs 1945'te teslim olmuştur.

Büyük Gün olarak bilinen 6 Haziran 1944 tarihinde 150.000 Alman ve müttefik askeri Fransa'ya çıkmıştır. İlk ABD birlikleri de Eylül ayında Almanya'yı işgal etmiştir. Almanlar, Doğu Fransa ve Belçika'da başarılı olmayan bir taarruz başlatmış^{*24}, Hava Kuvvetleri de, Nazi endüstriyel tesislerini bombalamıştır.

12 Ocak 1945'te Sovyetler, Macaristan'a karşı teslim olması için bir savaşa başlamıştır. Müttefikler, Şubat 1945'te, Dresden'e bombalarla saldırarak 35.000'e yakın sivil insanın ölümüne sebep olmuştur. ABD birlikleri, Sovyet Rusya güçlerinin başkent Berlin'i kuşatmalarına katkıda bulunmuştur. Almanya harabeye dönmüş, Hitler de teslim olmamak için 30 Nisan 1945 tarihinde intihar etmiştir. Bunun üzerine Almanya, önce Batılı müttefiklere Reims'te; daha sonra Berlin'de Sovyet birliklerine teslim olmuştur. Ağustos ayında ABD 120.000 sivil insanın ölümüne sebep olan iki

²⁴ Bulge Savaşı.

atom bombasını Hiroşima ve Nagazaki'ye atmış ve 2 Eylül'de Japonya teslim olmak zorunda kalmıştır.

1.3.5.5. Türk Kurtuluş Savaşı (1919 -1922)

Yunan Ordusu 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiş, bunun üzerine Türk Kurtuluş Savaşı başlamış ve üç buçuk yıl sürmüştür.

Kurtuluş Savaşı sadece Yunanlar ile yapılan bir savaş olmamıştır. Bu Milli Mücadele, aynı zaman içinde farklı dört cephede başlamış ve devam etmiştir. Batı, doğu, güney ve kuzey doğuda; sırasıyla Yunanlar, Ermeni ve Gürcülerin desteklediği Ruslar, Fransızlar ve Pontus-Rum çeteleriyle savaşılmıştır. Bütün bunların yanında sınırlarımız içinde ortaya çıkan 20'ye yakın iç isyan bastırılmış ve çetin bir mücadele olmuştur.²⁵

Batı Cephesindeki mücadele üç safhada mütalâa edilir.

Birincisi DİRENİŞ,

İkincisi DİRİLİŞ,

Üçüncüsü KURTULUŞ' tur.

Direnış Safhası, 06-11 Ocak ve 23 Mart-01 Nisan 1921 tarihleri arasında Türk Kurtuluş Savaşının en ağır, zorlu ve bunalım günlerini kapsayan I. ve II. İnönü Muharebeleri ile başlamıştır.

İnönü Muharebeleri, düşmanın Bursa-İnegöl-Bozüyük bölgelerinde yapmış olduğu taarruzlarının, Türk ordusunun dirençli savunması karşısında püskürtüldüğü muharebeler olarak kayıtlara geçmiştir. II. İnönü Muharebesinin sona erdiği 01 Nisan 1921 günü, Türk Milletinin talihsizliğini de yendiği gün olarak ifade eden Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'ya hitaben: ''Siz orda yalnız düşmanı değil, Türk Milletinin makûs talihini de yendiniz'' demiştir.²⁶

²⁵ Hamza Eroğlu, s. 122.

²⁶ Mustafa Kemal Atatürk, s.473

“I. ve II. İnönü Muharebeleri, sonuçları itibari ile topyekûn verilen milli mücadele içerisinde çok önemli yer tutmuş ve aşağıdaki kazançları sağlamıştır.

I. Batı Cephesinde kazanılan ilk zafer olduğu için, direnişin ilk sembolü olarak kabul edilmiştir. Çanakkale ruhunun yeniden canlanması şeklinde de değerlendirilmiştir.

II. Devamında yapılacak harekât için milli orduya moral vermiş ve isteklendirme sağlamıştır.

III. Gazi Meclisin etkinliğı ve itibarı artmış, hâkimiyeti sağlanmış ve kendine güveni gelmesine sebep olmuştur.

IV. Milli orduya ihanet eden Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin tasfiye edilmesini sağlamıştır.

V. Düzenli orduya geçişin temelleri bu muharebeler neticesinde atılmıştır.”

Diriliş Safhası, Sakarya’da varlığını göstererek, bu yorucu ve uzun mücadelede Türk Milletine nefes olmuş, savaşın seyrini ve kaderini belirleyici nitelikte olmuştur. Bu aşamada, Anadolu’yu işgal etmek isteyen, Türklerin varlığını silmek nefretiyle saldırıya geçen düşmana korkusuzca ve kararlılıkla karşılık verilmiş, saldırı gücü kırılarak müthiş bir savunmayla Sakarya’da vahim bir yenilgiye uğratılmıştır. Bundan sonra Türk Ordusu büyük taarruz için hazırlanma zamanı ve gücü bulmuştur.

23 Ağustos 1921 tarihinde başlayan ve 13 Eylül 1921 tarihinde sona eren Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Ordusunun Yunan Ordusunu kesin bir mağlubiyete uğratmasıyla sona ermiştir. Bu kanlı savaş 22 gün sürmüş ve 1683’de Viyana kapılarından başlayan gerileyiş ve yıkılış Sakarya’da son bulmuştur. Bu sebeple, Sakarya Meydan Muharebesi, Türk tarihinde büyük bir dönüşümü temsil etmiş, dirilişin sembolü olmuş ve her yanıla büyük bir dönemeç olmuştur.²⁷

Kurtuluş Safhası, 26 Ağustos 1922 tarihinde Afyon’da Büyük Taarruzla başlamış ve tarihler 9 Eylül’ü gösterdiğinde İzmir’de zaferle neticelenmiştir. Düşman

²⁷ İbrahim Artuç, s. 210.

henüz Sakarya yenilgisinin ağırlığını üzerinden atamadan ve yeniden toparlanıp herhangi bir saldırı yapmasına izin vermeden onları cephelerinde yok ederek, Anadolu'dan silmek amacıyla başlatılan karşı taarruz evresidir.²⁸

26 Ağustos sabahı şafak vakti tüm cephelerde eş zamanlı olarak başlayan taarruz, düşmanı beklemediği zamanda ve mevkide baskına maruz bırakarak dağıtmış ve hızla geriletmiştir.

30 Ağustos 1922 tarihinde yapılan Başkumandanlık Muharebesi ile, düşmandan kalan artıkları yok etmek için takip harekâtıyla başlayarak amaca ulaşılmıştır. Bunun üzerine kurtuluşun yolu, diğer bir ifade ile İzmir yolu açılmıştır.

31 Ağustos günü Başkumandan ve TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal, şu tarihi bildiriye ve emri yayınlar:

‘‘Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları,

Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesinde, düşmanı inanılmaz kısa bir sürede yok ettiniz. Büyük ve soylu milletimizin fedakârlıklarına yaraşır olduğunuzu gösterdiniz. Büyük Türk Milleti geleceğe güvenle bakması konusunda haklıdır. Muharebe meydanlarındaki becerikliliğiniz ve fedakârlıklarınızı yakından görüyor, sizi takip ediyorum. Milletimizin hakkınızda verdiği değere aracılık etmek görevini, arkasını bırakmayarak yerine getireceğiz. Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!....’’²⁹

Artuç'un ifadeleriyle: *“30 Ağustos Zaferi, Büyük Türk Milletinin kendine güvenini yükselttiği, milli güç ve ruhunun yeniden canlanmasını sağladığı, Misak-ı Milliye gerçekleştirdiği yeni Türk devletinin temeli ve uygarlık yolunun en büyük köprüsü olduğu, neticede uygarca yaşamaya lâyık ve kudretli olduğunu bütün dünyaya kabul ettirdiği bir zafer olma özelliğine sahiptir.”³⁰*

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal, Nutuk'ta 30 Ağustos Zaferini şöyle tanımlar:

²⁸ İbrahim Artuç, s.145.

²⁹ İsmail Kayabalı ; Cemender Arslanoğlu, 1976.

³⁰ İbrahim Artuç, s.145

‘Her safhasıyla düşünölmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış bu harekât, Türk Ordusunun, Türk zabitan ve kumanda heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir kez daha geçiren muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk Milletinin hürriyet düşüncesi ve istiklal düşüncesinin ölümsüz bir abidesidir. Bu eseri ortaya çıkaran bir milletin evlâdı ve bu ordunun Başkumandanı olduğumdan, mutluluk ve bahtiyarlığım sonsuzdur.’³¹

Türk Kurtuluş Savaşı zaferle neticelenmiş, bundan sonra Cumhuriyetin ilânı ile devam edilmiştir.

1.3.6. Günümüzde Savaş

Günümüzde savaş ile, elektronik çağında ileri teknolojinin yaygın olarak kullanıldığı, birinci dünya ölkelerinin katıldığı çatışmalar kastedilmektedir. Üçüncü dünya ölkeleri ise bu savaşları genellikle düşük teknoloji savaş ya da gerilla taktikleri ile yapmaktadır.³²

1.4. SAVAŞIN HUKUKSAL BOYUTU

Devletlerin, gerekçesi ne olursa olsun doğrudan veya dolaylı olarak, bir başka devletin iç veya dış yönetimine karışmaya hakkı olmamakla birlikte; devlete karşı silahlı müdahale veya devletin kişiliğine, siyasal, ekonomik, kültürel unsurlarına karşı tehdidi uluslararası hukuka aykırıdır.³³ Devletler, bir başka devleti kendilerine tabi kılmak için rejimini yıkmaya, toprak bütünlüğünü bozmaya, iç işlerine müdahale etmeye, yıkıcı terörist faaliyetleri örgütlemeye, mali destek sağlamaya teşebbüs etmemelidir.³⁴

1. Birleşmiş Milletler Şartı, kaideleri gereğince uluslararası ilişkilerde silahlı kuvvet kullanılmasını ve bununla ilgili herhangi bir tehdit unsurunu yasaklamış,

³¹ Mustafa Kemal Atatürk, s.544.

³² Liddel Hart, s. 4 - 6.

³³ Sadi Çaycı, s.7.

³⁴ Sadi Çaycı, s.7.

ancak bir saldırı halinde, kendini savunma halinde kuvvet kullanılabilirliğin önünü açmıştır.³⁵

2. Devletin milli varlık ve bütünlüğünün, her türlü iç ve dış tehlikelere ve müdahalelere karşı korunması *milli güvenlik* kavramıyla ifade edilmekte, *kendini savunma* hali de denilen bu durumlarda silahlı kuvvet kullanılması yetkisi bulunmaktadır.³⁶

3. Hukuksal açıdan sorun olmayan bir başka konu da devletlerin, yabancı ülkede bulunan vatandaşlarını korumak için de ilgili devletin rızasına başvurarak silahlı kuvvet kullanabilmeleridir.³⁷

4. Bir devletin kendini savunma hali dışında, ne sebeple olursa olsun *silahlı kuvvet kullanması* hukuka aykırı sayılmakta, direniş veya işgal içindeyken de askeri harekâtın genel olarak sona ermesi ile *silahlı çatışma hukukunun uygulanması* sona ermektedir.³⁸

5. Uluslararası silahlı çatışma, askeri açıdan devletlerarası anlaşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözülememesi halinde, devletlerin birbirlerine karşı taleplerini zorla kabul ettirmek için silahlı kuvvetlerinin kullanılması ve ulusal güçlerini de kullanarak yaptıkları mücadeleleridir. Cenevre sözleşmelerine katılan devletler, barış zamanında uygulanması gereken hükümlerin dışında, devletlerarasında çıkabilecek silahlı çatışma durumunda, savaş hali durumunun kabul edilmemesi halinde bile, bu sözleşmelerin hükümlerini uygulamayı kabul etmişlerdir.³⁹

6. Modern silahlı çatışma hukuku, geçmişte silahlı çatışmalar sırasında cereyan eden boşlukların doldurulması çabasıyla ortaya çıkmış ve geliştirilmiştir. Silahlı çatışma hukuku sözleşmeleri, hazırlandıkları ve son şekillerinin verildiği yerlere göre isimlendirilmiş; La Haye ve Cenevre Sözleşmeleri olarak literatüre

³⁵ Sadi Çaycı, s.8.

³⁶ Sadi Çaycı, s.13.

³⁷ Sadi Çaycı, s.19.

³⁸ Sadi Çaycı, s.42.

³⁹ Sadi Çaycı, s.45-46.

gitmiştir. La Haye tipi hukuk, silahlı çatışmanın planlanmasını, uygulanmasını ve askeri şiddetin kullanılma şeklini; Cenevre tipi hukuk ise, savaşın mağdurlarının korunmasına ilişkin kuralları ve sağlık hizmetlerini içermektedir.⁴⁰

Bu bağlamda silahlı kuvvet kullanılması gereken herhangi bir askeri harekâta, hukuksal açıdan iki önemli yön dikkat çekmektedir:

“- *Kuvvet kullanmanın sebebinin hukuka uygun olup olmadığı,*

- *Fiilen şiddet kullanılmasının hukuka uygun olup olmadığı.”*

Silahlı çatışma hukukunun amacı, askeri bir harekât sırasında, silahlı kuvvetlerin kullanılması ve bu kuvvetin, şiddetin; aşırı, sebepsiz, amaçsız veya gereksiz yere kullanılmasını önlemektir.⁴¹

Silahlı çatışma hukuku, La Haye ve Cenevre sözleşmelerinden oluşmaktadır. İçeriklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- *“Sivillerin ve askeri olmayan hedeflerin korunması,*

- *Alınan önlemlerin uluslararası hukuka uygun olup olmamasını ifade eden askeri zorunluluk,*

- *Kullanılan silahların ve mühimmatların gereksiz acıya neden olmaması,*

- *Kuvvet kullanmada orantılılık,*

- *Silahlı çatışma hukukunun diğer kurallarına uyulması.”*⁴²

Savaşlar tabiatı gereği olağanüstü durumları beraberinde getiren, amaca ulaşmak için her türlü mücadelenin meşru görülmekte olduğu vakalardır. Ancak her ne olursa olsun savaş esnasında, tarafların hem düşmana karşı hem de kendi içlerinde uymaları gereken kurallar olmalıdır. Savaş hukukunda olduğu gibi, İslam hukukçuları

⁴⁰ Sadi Çaycı, s.65-66.

⁴¹ Sadi Çaycı, s.38.

⁴² Sadi Çaycı, s.39.

da cihad*⁴³ kavramı için sınırlandırmalara değinmiş, cihadi ölçüsüz bir şiddet hareketi olmaktan çıkarıp, hak ve adalete dayanan bir hareket olduğuna vurgu yapmışlardır.⁴⁴

Savaş esnasında uygulanması gereken başlıca yasaklar şu şekilde olmalıdır:

- *“Düşmana ve muharip olmayanlara işkence yapmak,*
- *Savaşla ilgisi olmayanları öldürmek,*
- *Zorunlu olmaksızın hayvanlara ve tabiata zarar vermek,*
- *Savaş hukukuna aykırı olan savaş araç gereçleri, silahları ve mühimmatları kullanmak.”⁴⁵*

Savaşta esirlere yapılan muamelelerde İslam hukukuna göre hareket eden Osmanlı'nın, Batı toplumlarına göre daha medeni olduğu bazı tarihçiler tarafından kaynaklarda belirtilmiştir. Uygulamalara şu örnekleri vermek yerinde olacaktır:

- *“Savaşta olan erkeklerin yokluğunda, mevcut esirlerin zarar görmemesi için Türk kadınlarının bizzat görev alması,*
- *Köle ve cariyelere zulmetmenin hukuki cezasının olması,*
- *İslam hukukuna göre esirlere iyi davranmak, yiyecek ve giyecek vermek devletin sorumluluğunda olması,*
- *Esirlere kulak, burun gibi uzuvları keserek işkence yapmak, düşman ölülerine saygısızlık yapmak, İslam hukukunda yasaklanmıştır.”⁴⁶*

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yönetmeliği'nde esirlere karşı ve esirlikte hareket tarzı başlıklı 119. Maddede şöyle belirtilmiştir; düşmanların silahsız, kadın, ihtiyarların ve çocuklarının can, mal ve ırzlarına saldırının kanun ve dinen yasak olduğunu her asker daima bilmelidir. Esirlere Türk olmaya yakışır bir şekilde iyi

⁴³ İslam hukukunda gaye ve mahiyeti bakımından farklı olduğu düşünüldüğü için “savaş” yerine kullanılan kelime. Bkz: Ahmet Yaman, s.49.

⁴⁴ Ahmet Özdemir, s. 159.

⁴⁵ Ahmet Özdemir, s. 165.

⁴⁶ Atalay Kocatepe, s.43-44.

muamele edilmeli, yaralıları insaniyet göstermeli, düşman ölülerine karşı saygılı olmalıdır.⁴⁷

Savaş kanunları, hak ve görevlerin uygulanmasında önem arz etmektedir. Bu konuda dikkatli davranıldığında hiçbir zararsızın ve masumun hakkının ihlal edilmeden, tarafların kendi topraklarını koruma mücadelesi yerini bulmuş olacaktır.



⁴⁷ Atalay Kocatepe, s.50.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. ÇATIŞMA NEDİR?

Çatışma hususunda bugüne kadar pek çok araştırma yapılmış, pek çok düşünce dile getirilmiş ve ortak düşünce altında toplanılmasa da şöyle bir tanım yapılmıştır: Çatışma, insanlığın varoluşundan bugüne dek karşılaşmış olduğu bireysel veya toplumsal problemlerin sonucu olan zıtlık veya ahenksizlik durumudur.

Eroğlu'nun ifadesiyle: *“Çatışma konusu, günümüzde antropoloji sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve yönetim bilimlerinin ciddi bir şekilde incelediği konuların başında bulunmaktadır. Çatışma, bilim adamları tarafından farklı açılardan ele alındığından dolayı bu konuda ortak bir tanım yapmak güçleşmektedir.”*⁴⁸

Geniş bir manada ele alındığında çatışma, her çeşit direnme ve iki taraflı negatif ilişki anlamına gelip, gücün, kaynakların veya toplumsal pozisyonun mevcut durumuna dayanmaktadır.⁴⁹

Yeryüzündeki tüm mahlûkat yaşamlarını idame ettirmek için devamlı şekilde etrafi ile mücadele etmek ve yeri geldiğinde çatışmak zorundadır. Bir canlı organizma, yaşamsal nitelikte bir ihtiyacını gidermek istediğinde şayet bir maraz ile karşılaşır sıkıntı ortaya çıkmaktadır. İnsanlar bakımından da çatışma fizyolojik, sosyolojik ve psikolojik gereksinimlerinin giderilmesine engel teşkil eden vukuatlardan doğan gerginliklerdir.⁵⁰ Çatışma olgusu insan yaşamının her bölümünde olduğu gibi örgütsel bünyede de varlığı inkâr edilemeyecek bir kavramdır. Yapısal olarak ne kadar farklı olursa olsun her örgütün müşterek paydası çatışmanın var olmasıdır.

⁴⁸ Deniz Utku Eroğlu, s. 157-184.

⁴⁹ Mehmet Emin Erendor, s.1993.

⁵⁰ Mehmet Seyfettin EROL; Oktay BİNGÖL, s. 271-298.

2.2. ÇATIŞMA TÜRLERİ

Silahlı çatışmalar, Cenevre Sözleşmeleri ve Sözleşmelere Ek I. ve II. protokollerde, “uluslararası silahlı çatışmalar” ve “uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar” olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Günümüzde bu iki kategoriye uymayan ve beynelmilel gibi kavramlarla tanımlanan farklı çatışma bölümleri araştırmalara konu olmaktadır.⁵¹

Cenevre Sözleşmelerine Ek I. Protokol 1 (4) maddesiyle, “uluslararası silahlı çatışma” kapsamına üç çatışma dâhil edilerek, “kendi kaderini tayin hakkını kullanan halkların, sömürgeci tahakkümüne, yabancıların işgaline ve ırkçı rejimlere karşı mücadele ettiği silahlı çatışmalar” uluslararası silahlı çatışma sayılmıştır. Ek I. Protokol’den önce milletlerin kendi kaderini oluşturmak amacıyla yaptıkları çatışmalara, “uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin kurallar” uygulanmaktadır. Ek I. Protokolü kabul etmeyen devletler açısından bu durum geçerliliğini korumaktadır.⁵²

2.2.1. Uluslararası Silahlı Çatışmalar

Savaş’ın herkesi tatmin edecek bir tanımının yapılması güç olsa da, tanım çabalarının ortak yönü, genel olarak *askeri harekât* kavramı üzerine yoğunlaşmış olmalarıdır ki yeni ifadesi *uluslararası silahlı çatışmadır*. A.B.D.’nin yaptığı tanıma göre savaş, devletlerarasındaki silahlı husumeti ifade eden hukuksal bir durumdan ibarettir. Anlaşıldığı kadarıyla savaş, en başta askeri çatışma ve bu çatışmayla alakalı olarak çeşitli şekillerde şiddet kullanılması anlamına gelmektedir.⁵³ Silahlı çatışma kavramı, ilk olarak, karşıt iki devlet arasında olan çatışmayı ifade etmektedir. Bu bağlamda, çıkarları çelişen iki devletin ulusal güç unsurlarını kullanarak

⁵¹ Ali İbrahim Akkutay, s.61.

⁵² Selahattin Esmer, Diyarbakır bildirisi.

⁵³ Sadi Çaycı, s.45.

uyuşmazlıklarını çözmesi de denilebilir. Uyuşmazlık bir veya iki devletin de çıkarlarına ters ise bunun sonucu olarak silahlı çatışma çıkmaktadır.⁵⁴

Silahlı çatışma hususlarında, “İnsancıl Hukuk” uygulanır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi, “İnsancıl Hukuku”; “*silahlı çatışma zamanlarında uygulanan hukuk*” olarak tanımlamıştır. Bu Hukuk, silahlı çatışmaların başlangıcından, düşmanlığın sona erip barışa ulaşıncaya kadar ya da bulununcaya kadar uygulanır.⁵⁵

2.2.2. Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar

“*Uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar*”ın, Sözleşmelere Ek II. Protokol ve Sözleşmelerin Ortak 3. maddesi⁵⁶ tarafından düzenlenen iki hali bulunmaktadır:

2.2.2.1. Ek II. Protokol Bağlamında Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Minimum Silahlı Çatışma Eşiği

Protokol’un 1. maddesinin ilk fıkrasında protokolün hangi “*uluslararası olmayan çatışmalara*” uygulanacağına ilişkin bir çerçeve çizilmektedir. Buna göre protokol II’de; “*Yüksek sözleşmeci bir tarafın (devletin) toprağında, taraf devletin silahlı güçleri ile muhalif silahlı güçler veya sorumlu bir komuta altında, devamlılık arz eden ve planlı askeri harekâtlar yürütmeyi ve bu protokolü uygulamayı mümkün kılacak şekilde bu ülkenin toprağının bir parçasında denetimi elinde bulunduran diğer örgütlü silahlı gruplar arasında cereyan eden tüm silahlı çatışmalara uygulanır*” denilmektedir.⁵⁷

İkinci fıkrada ise, protokol muhtevasına girmeyen çatışmalar sıraya dizilerek tatbikat alanının alt sınırı belirlenmektedir. Buna göre Protokol; “*Silahlı çatışma olarak kabul edilmeyen ayaklanma (riots), düzensiz (isolated) ve münferit (sporadic)*

⁵⁴ Sadi Çaycı, s.99.

⁵⁵ Ümmühan Elçin Ertuğrul , s.157.

⁵⁶ Cenevre Sözleşmelerine Ek I. ve II. No.lu Protokoller

⁵⁷ Fatma Taşdemir, s.240.

*şiddet eylemleri ya da benzeri öteki eylemler gibi iç gerginlik ve iç karışıklık durumlarında uygulanmaz” şeklindedir.*⁵⁸

2.2.2.2. Ortak 3. Madde Kapsamında Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalarda Minimum Eşik

Türkiye’de devam eden çatışmaların insancıl hukuktaki konumunun tanımlanabilmesi açısından bu kategorideki çatışmaların daha kapsamlı şekilde ele alınması gerekmektedir.

Yönetim güçleri ile silahlı gruplar arasındaki çatışmaların yanında”, silahlı grupların kendi aralarındaki çatışmalar da artık, “*sözleşme içinde sözleşme*” ya da “*mini sözleşme*” olarak da isimlendirilen Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. Maddesi” bağlamında değerlendirilmektedir. Aslına bakılırsa ilgili maddede çatışmaya karışan tarafları tanımlayan herhangi bir tanım bulunmamaktadır.⁵⁹

“Ortak 3. Madde” metninde minimum eşiğe ilişkin bir ibare bulunmamaktadır. Ancak, “*Ek II. Protokol*”ün “*ayaklanma, münferit ve düzensiz şiddet eylemleri gibi iç gerginlik ve iç karışıklık durumlarını*” uluslararası olmayan silahlı çatışmaların haricinde bırakan tanımın “*Ortak 3. Maddeye*” de uygulanabileceği konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Görüldüğü gibi, “*Ek II. Protokol*”e emsal şekilde “*Ortak 3. Madde*” dâhilindeki çatışmalarda da, silahlı grubun belli bir örgüt olma zorunluluğu olması gerekmektedir. Bahsi geçen silahlı grupların ülkenin belli bir yerinde denetim kurması koşul değildir. Bu nedenle de “*Ortak 3. Madde*” bağlamındaki çatışmalarda “*minimum silahlı şiddet eşiği*” Ek II. Protokole göre düşük olmaktadır. Bu, “*Ek II. Protokol*” dâhilindeki tüm çatışmaların aynı zamanda Ortak 3. Madde’nin de tatbik alanına girmektedir. Buna mukabil Ortak 3. Maddeye göre silahlı çatışma sayılan her vaka, Ek II. Protokol’ün kapsamına da dâhil olmayabilir.

İnsancıl hukuka göre; “*Bu durumda çatışma, iki devlet arasındaki silahlı çatışmaya dönüşerek uluslararası bir hal alır. Çatışma, uzaktan destekleme ve yönlendirme biçiminde, yani vekâleten de olabilir. Misalen, Suriye’de ortaya çıkan*

⁵⁸ Cenevre Sözleşmeleri I-IV

⁵⁹ Melike Batur Yamaner, s.76.

*çatışmalarda, farklı silahlı grupların farklı devletler adına vekâleten çatıştıkları bilinmektedir. Vekâlet savaşının hangi merhaleden sonra uluslararası savaş olarak tanımlanacağı meselesi, yabancı hükümetin, yerel hükümetle savaşan silahlı örgüt üzerindeki tahakküm düzeyine bağlı olup, uluslararası yargının kararlarında değerlendirmelere konu olmuştur.*⁶⁰

Karma çatışmalar olarak isimlendirilen bazı savaş durumlarında, “uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışma” sınıflarının her birine özel bazı faktörler bir aradadır. Bu tür çatışmalarda, savaşan tarafların durumuna bakılarak, uygulanan kaidelerin olaya göre değişiklik göstereceği ileri sürülmektedir.

Altı çizilerek bahsedilmesi gereken durum, uluslararası silahlı çatışmaların ne kadar ayrıntılı düzenlemeleri varsa, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarla ilgili de bir o kadar sınırlı düzenlemelerin bulunmasıdır. “1949 Cenevre Sözleşmeleri”, uluslararası silahlı çatışmalarla alakalı 394 madde barındırmaktadır. Buna ek olarak “1977 Tarihli Sözleşmelere Ek I. Protokol” ile birlikte yorumlandığında ise bu çatışmaları tanzim eden maddelerin toplamı 496’yı bulmaktadır. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarla ilgili olarak ise, “Cenevre Sözleşmeleri Ortak 3. Maddesi ile 28 maddeden oluşan 1977 tarihli Ek II. Protokol” tarafından tanzim edilmektedir. Gerçeğe bakıldığında dünyada yaşanmakta olan silahlı çatışmalar büyük oranda uluslararası olmayan silahlı çatışmalardır ve sivil halkın öncelikli hedef olması nedeniyle çok daha şiddetli ve acımasız geçmektedir.⁶¹

2.2. ÇATIŞMANIN HUKUKSAL BOYUTU

İnsanoğlunun tarih boyunca mani olamadığı, yok sayamadığı, ya da net olarak yasaklayamadığı kaçınılmaz vakalar olan savaş ve çatışma, her daim insanlık tarihini etkilemiş ve onarılmaz yaralar bırakmıştır. Özellikle büyük kayıplara ve yıkımlara sebebiyet veren Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ile birlikte, uluslararası toplum savaş kaidelerini koymaya ve uluslararası ilişkilerde yıkıcı güç kullanımını men etmeye karar vermiştir.⁶² Fakat tarihsel süreç dâhilinde bu konu yorumlandığında

⁶⁰ https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/82543505_77468056_uluslararasi-insancilhukuk.pdf

⁶¹ Fatma Taşdemir, s.244.

⁶² Mehmet Emin Erendor, s.1991-2009.

“uluslararası toplum tarafından savaşların ya da çatışmaların hukukunun” ortaya çıkarıldığı söylenebilir. Asıl değinilmesi gereken konuların başında gelen ilk Cenevre Sözleşmesi, 1864 yılında imzalanarak savaş yaralılarına ve onlara yapılacak sıhhi müdahalelerin tanzimi bakımından önemli bir hukuki doküman olmuştur. Bununla birlikte tüm silahlı çatışmaların uluslararası toplum tarafından uluslararası hukukta yer alması da yine bu sözleşme ile birlikte gerçekleşmiştir.⁶³ Ayrıca “1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri” ile birlikte de belli başlı kaidelerin düzenlenmesi de bu alandaki çalışmalara verilecek en mühim örneklerdendir.⁶⁴

Uluslararası Hukuk alanında bu yönde gelişmelerin olmasının temel nedeni savaşları ya da çatışmalara engel olamayan uluslararası toplumun en azından çatışmanın ve savaşın kaidelerini oluşturarak bu iki olgunun olumsuz sonuçlarını azaltmaya çalışmış olması gösterilebilir.⁶⁵

Genel itibari ile bakıldığı zaman, 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmelerinin temel amacı; 1864 sonrası uygulanmaya gayret edilen savaş kaidelerini düzenleyip askerleri bilgilendirmektir.⁶⁶ 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmeleri silahlı çatışma kurallarını oluşturmuştur fakat büyük yıkımlara neden olan iki büyük dünya savaşında da bu kurallar uygulanamamıştır.⁶⁷ Bunun temel sebebi ise 1907 Lahey Sözleşmesinin 2. Maddesinde ki kuraldır: “*madde 1'de göz önünde tutulmuş Yönetmelikte ve işbu Sözleşmede muhtevi hükümler, ancak akit devletlerarasında ve sadece, eğer muhariplerin hepsi Sözleşmede taraf iseler, uygulanacaklardır*”⁶⁸ Yani sözleşmenin geçerli olması için, harp yapan tarafların hepsinin bu kuralları kabul etmesi gerekmektedir.⁶⁹ Bu durumda 1899 ve 1907 Lahey sözleşmelerinin ölü doğmuş hukuki kurallar olduğunu gösterse de uluslararası insancıl hukukun temelini oluşturan kurallara sahip olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Lahey Sözleşmelerinin temel

⁶³ Pazarcı, s. 127; Akan, s. 37-39.

⁶⁴ Kaya ve Acer, s: 116-126; Aslan, s. 138.

⁶⁵ Güneysu, s. 99.

⁶⁶ Aslan, s. 240.

⁶⁷ Aslan, s. 240

⁶⁸ 1907 Lahey Sözleşmesi.

⁶⁹ Aslan, s. 240.

amacının savaşan kişilerin gereksiz acı çekmelerinin önüne geçmek ve savaş dışında kalan sivillerin, hedef haline gelmemesini sağlamak olduğu söylenebilir.⁷⁰

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası toplumun savaşlara olan bakış açısı değişmiş ve daha etkili kararlar alınmasına gereksinim duyulmuştur. Birleşmiş Milletler 1945 yılında kurulduğunda “*BM Bildirgesi'nin 2. Maddenin 4. Fıkrasında kuvvet kullanımının yasaklanması*” uluslararası toplum tarafından kabul edilmiş ve meşru müdafaa dışında kuvvet kullanma yetkisi BM Güvenlik Konseyine bırakılmıştır.

BM Şartı'nın kabulüyle uluslararası toplumlarda çatışmaların ve savaşların engellenmesi için çalışmalar yapılmış ve bu çerçevede 1949 Cenevre Sözleşmeleri kabul edilmiştir. 1949 Cenevre Sözleşmeleri, uluslararası insancıl hukuk ile ilgili en mühim dokümanlar olması ve öncesinde var olan fakat uygulan(a)mayan anlaşmalara göre daha etkin bir şekilde uygulama imkânı bulması sebebiyle mühimdir. “*Silahlı Çatışma Hukuku (SÇH) İnsancıl Hukuk Yasası olarak da bilinen Savaş Hukuku*”, II. Dünya Savaşı'ndan sonrasında uluslararası alanda yaşanan çatışmalara ya da savaşlara uygulanmaktadır. 1945-1949 yıllarında, Nazi liderlerinin insanlık ve savaş suçlarıyla suçlandığı Nuremberg Duruşmaları ve 1946-1948'deki Tokyo duruşmaları, Silahlı Çatışma Hukuku kapsamında gerçekeştirilmiştir. Bu anlamda SÇH'nin öneminin uluslararası sistemde etkin olmasına neden olmuştur.

Bahsi geçen duruşmalardan sonra, uluslararası toplum Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTY) ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (ICTR) olmak üzere iki büyük mahkeme daha oluşturmuş ve buradaki suçlular da SÇH'ye göre yargılanmıştır. Silahlı Çatışma Hukuku, *Jus in Bello* ve *Jus ad Bellum* olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. *Jus in Bello* silahlı çatışma hukuku kurallarını yani savaş başladıktan sonra devletlerin mutlak uyması gereken yasal ve ahlaki kuralları düzenlerken,⁷¹ *Jus ad Bellum* ise hangi şartlar altında askeri gücün kullanılmasının ve ya kullanılmamasının yasal olup olmadığını, kısaca silahlı çatışmaların meşruiyetini belirleyen hükümlerdir.⁷²

⁷⁰ Ticehurst, s. 125–134.

⁷¹ Puls, s. 5-6; Shaw, s. 1167.

⁷² Puls, s. 5-6; Shaw, s. 1167; Güneysu, s. 98.

Silahlı Çatışma Hukuku içerisinde belirtilen ve uygulanan bu terimlerin günümüzde tartışılmasının sebebi, uluslararası toplumun günümüzde siber saldırılar/savaş ve Melez Savaşlar savaş taktikleri ile karşılaşmakta olmasıdır. Bu nedenle bahsedilen kuralların bu savaş türlerine uygulanıp uygulanmayacağı veya hangi bağlamda yorumlanacağı da uluslararası toplumun davranışları ile belirlenecektir.

Silahlı Çatışma Hukuku, “uluslararası teamül hukuku ve antlaşmalar” olmak üzere iki temel kategoriden oluşmaktadır.⁷³ SÇH çatışma sırasında uygulanacak savaş prensiplerini de belirtmiştir. SÇH’nin “Askeri Gereklik, Gereksiz Acı ve Izdırabın Önlenmesi, Orantılılık ve Ayırt Etme İlkesi” olmak üzere 4 farklı prensibi bulunmasına karşın bazı kaynaklar “Onur ilkesini” de⁷⁴ bu prensiplerden biri olarak kabul etmektedirler.

Türk literatürüne bakıldığında SÇH’nin prensiplerinden birisi olarak kabul edilen “Onur ilkesi” ile ilgili herhangi bir çalışma bulunmadığı görülmektedir. Onur ilkesinin tarihsel geçmişi Orta Çağ’a kadar dayanmakta ve çatışma sırasındaki iyi niyetin ve güvenin olmasını gerektirmektedir. Corn ve diğerlerine göre Onur ilkesi, iki güç arasında karşılıklı saygı ve güveni ifade etmektedir.⁷⁵

“Askeri Gereklik ilkesi” 17. Yüzyılda gelişmiştir. “Gereksiz Acı ve Izdırabın Engellenmesi prensibi/ilkesi” ise savaş veya çatışmalarda savaşan tarafların haklarının kısıtlanmasını düzenlemektedir. Bütün bu temel ilkelerin ya da prensiplerin birbirinden ayırt edici özellikleri olsa da, karşılıklı bir ilişkiye sahip olmaları ve birbirlerini tamamlamaları önemlidir.⁷⁶

⁷³ Puls, s. 20; Sassoli, Bouvier ve Quintin, s. 1-10; Shaw, s. 1167.

⁷⁴ MANAS Journal of Social Studies, Corn vd., s. 288; Vadnais, s. 7-9; Mathee, Toebes ve Brus, s. 49; Dunlap, s. 105.

⁷⁵ Corn, s. 288-289.

⁷⁶ Mehmet Emin Erendor, s.1991-2009.

2.3. OSMANLI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN GİRDİĞİ

ÇATIŞMALAR

Osmanlı İmparatorluğu dünya harbinde yaklaşık 5 milyon kilometre karelik alanda birçok farklı cephede savaşmak zorunda kalmıştır.⁷⁷ Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti'nin "*Kafkas (Doğu) Cephesi, Irak, Filistin-Suriye Çanakkale, Avrupa (Galiçya, Makedonya, Romanya), Yemen ve Hicaz, İran ve Libya*" cephelerinde mücadele verdiği bilinmektedir.⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin çatışmaya girdiği bazı cepheler şu şekildedir:

2.3.1. Kafkas (Doğu) Cephesi

Cephe Rus ordusunun 1 Kasım 1914'te sınırları geçmesiyle açılmıştır. 30 Kasım Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türk ordusu aldığı yerleri boşaltarak Kurtuluş Savaşı'na ilk başladığı Doğu Cephesi sınırına geri dönmüştür.⁷⁹

2.3.2. Çanakkale Cephesi

İngiliz – Fransız gemilerinden oluşan donanmaların 19 Şubat 1915'te Türk istihkâmlarını bombalamasıyla Çanakkale Savaşları başlamıştır. Denizden ve karadan yapılan saldırılarla devam eden savaş 250.000 Türk askerinin şehadetiyle zaferle sonuçlanmıştır.⁸⁰

2.3.3. Filistin - Suriye Cephesi

Bu cephe ilk olarak "*Kanal Cephesi*" adıyla açılmış olup zaman içinde "*Sina - Filistin*" ve "*Suriye - Filistin*" isimlerini almıştır.⁸¹ Abadan petrollerini muhafaza etmek ve Türk kuvvetlerinin İran'a hâkim olarak Hindistan'a sirayet etmesine engel

⁷⁷ Osman Yalçın, s. 557-595.

⁷⁸ ATASE, s.1.

⁷⁹ Fatih Dervişoğlu, s.34.

⁸⁰ Fatih Dervişoğlu, s. 36.

⁸¹ Osman Yalçın, s. 558.

olmak isteyen İngilizler, 1915'te Bağdat'ın güneyindeki Kut-el-Amara'ya girmiş ve cephe Suriye IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından açılmıştır.⁸²

İngiliz ordusu, Batı Cephesi haricinde en fazla askeri mühimmatını “Sina-Filistin Cephesi’ne yığmış ve 1918’de yapılan savaşlarda kazanması ile Osmanlı ordusunun Filistin’de ki savunmasını çökerttiği gibi, Suriye’deki savunmasını da çökerterek, Osmanlı hükümetinin İtilaf devletleriyle mütareke imzalamak zorunda kalmasına sebep olmuştur.⁸³

⁸² Fatih Dervişoğlu, s.38.

⁸³ Nuri Karakaş, s. 152.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. SAVAŞLARDA ÖLEN VE YARALANAN SAYISI

Dünya savaş tarihi incelendiğinde savaş, göç ve ticaret gibi büyük kitlesel hareketlerin, salgın hastalıkları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Savaşın olumsuz koşulları nedeniyle sağlık hizmetlerindeki yetersizlik, gerekli hijyenin sağlanamaması gibi sebeplerden ötürü hastalıklar hızla artmış ve ölümleri getirmiştir.⁸⁴

Birkaç örnekle dünya genelinde savaşlarda ölen ve yaralanan sayılarına değinmek yerinde olacaktır:

- *“Rus – Japon savaşında ve Balkan Savaşları’nda steril bandaj olmaması o savaşlarda çoğu askerin yaraları mikroplanmış ve yaralanan sayısı 16 iken, hijyen eksikliğinden dolayı ölenlerin sayısı 2.182 kişiyi bulmuştur.*
- *Birinci dünya savaşında dört yıl içinde savaş yarası ve salgın hastalıklardan dolayı 11 milyon insan hayatını kaybetmiştir.*
- *Kesin rakamlar tam olarak bilinmese de İtalya’da 600.000’den fazla; İngiltere ve Fransa’da ise 250.000 civarında kişi salgın hastalıklardan ötürü yaşamını yitirmiştir. Almanya’da bu oran 700.000 kişiyi bulmuştur.*
- *“1918 Gribi” olarak bilinen salgın hastalık cephedeki savaş bitmişken bile resmi kayıtlara göre Fransa, İngiltere ve Galler’de 100.000 kişinin, İtalya’da ise 300.000 kişinin ölümüne sebep olmuştur.*
- *Yeni Zelanda’da ölüm oranları ise binde 15’leri göstermiştir.⁸⁵*
- *Osmanlı Devleti’nde de savaşlar salgın hastalıkları beraberinde getirmiş ve kırım savaşında cephede ölen askerlerden daha fazla yaraların sebep olduğu hastalıklardan dolayı 85.000 üzerinde asker hayatını kaybetmiştir.⁸⁶*

⁸⁴ Oya Dağlar Macar, s.30.

⁸⁵ Oya Dağlar Macar, s.31.

⁸⁶ Kemal Özbay, s.41.

- *Osmanlı-Rus Savaşında tifüsten dolayı hayatını kaybeden Türk asker sayısı 40.000'i bulmuştur.*⁸⁷

- *Türk-Yunan Savaşı'nda kurşun yarası sebebiyle 45 gün içinde 2.000 kişi, çeşitli hastalıklardan dolayı ise 38.000 Türk askeri kaybedilmiştir.*⁸⁸

Osmanlı İmparatorluğu döneminde “*Asakir-i Mansure-i Muhammediye*” kurulmuş, daha sonra sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için ordu ve donanmada mühim girişimler yapılmış, Ağa Kapısı Cerrahı Ese Ağa 9.000'den fazla yeniçeriye tedavi etmiştir.⁸⁹

Savaşlarda ortaya çıkan kolera, çiçek, frengi gibi hastalıkların çok sayıda askerin ve sivilin hayatını kaybetmesine sebep olduğu görülmektedir. 3. Kolordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa 1912 tarihinde Çatalca İstasyonu'nda koleradan dolayı 400 kadar hasta ve bir hayli de ölü olduğunu kaynaklara geçirmiştir.⁹⁰

Kolera İstanbul'da ve dışındaki savaş bölgelerinde hızla yayılmış ve bölgede bulunan hastaların her gün %50'si hayatını kaybetmiştir.⁹¹

Tarihler	Gömülen Sayısı
16 Kasım 1912	47
17 Kasım 1912	60
18 Kasım 1912	120
19 Kasım 1912	670
20 Kasım 1912	500
21 Kasım 1912	250

⁸⁷ Nuran Yıldırım, s.1327.

⁸⁸ Oya Dağlar Macar, s.32.

⁸⁹ Eda Gülşen Gömleksiz, s.34.

⁹⁰ Oya Dağlar Macar, s.79.

⁹¹ Oya Dağlar Macar, s.82.

22 Kasım 1912	310
23 Kasım 1912	164
24 Kasım 1912	151
25 Kasım 1912	97
26 Kasım 1912	64
27 Kasım 1912	56

“16 Kasım - 27 Kasım 1912 Tarihleri Arasında Hastalıklardan Ölenler ve Yeşilköy’de Gömülenlerin Sayısı.”⁹²

Balkan Savaşları sırasında cephede kurulan hastanelerde 29 subay ile 3.301 erin koleraya yakalandığı için hayatını kaybettiği ve Barış Antlaşması yapılanaya kadar geçen zamanda ise 129 subay ve 8.769 erin koleradan öldüğü kayıtlara geçmiştir. Kayıtlara geçmeyen rakamların ise bundan daha yüksek olduğu düşünülmektedir.⁹³

Savaş sırasında İstanbul’a gelenlerin taşıdığı hastalıklardan biri olan çiçekte çok fazla insanın ölümüne sebep olmuştur. Karantina kayıtlara göre 1913 yılında şehirde 56 kişi çiçekten hayatını kaybetmiştir.⁹⁴

Balkan Savaşları’nda insanların hayatını kaybetmesine sebep olan hastalıklardan bir diğeri ise frengi olmuştur. Fakat alınan önlemler dolayısıyla bu hastalığa yakalananların ölüm sayısı 30 da 1 olmuştur.⁹⁵

Savaş sırasında tıbbi yetersizlik, temizlik ve malzeme eksikliği nedeniyle koleraya yakalanan askerler İstanbul’a naklediyor ancak İstanbul’da 5.000’den fazla hasta ve yaralı olduğundan dolayı izdiham yaşandığı belirtilmektedir. Hastane kayıtlarına göre 20.000 kişiye kolera, 6.000 kişiye dizanteri teşhisi konulmuştur.⁹⁶

⁹² Wilhelm Feldmann, s.71.

⁹³ Selda Kaya Kılıç, s. 284,285.

⁹⁴ Oya Dağlar Macar, s.88.

⁹⁵ Oya Dağlar Macar, s.89.

⁹⁶ Oya Dağlar Macar, s.96,97.

3.2. TÜRK ASKERÎ İLK YARDIM VE SAĞLIK EĞİTİMİ

3.2.1. Türk Askeri Sağlık Eğitimi

Türk tarihindeki bazı harp okullarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

3.2.1.1. Mühendishane-i Berr-i Hümayun

Topçu, istihkâm ve nakliye harp okulu olarak da bilinen kurum, Türkiye'nin en eski okullarından biri olan bu eğitim kurumunun tarihi, İkinci Meşrutiyet dönemine kadar uzanır. 3 yıl süreli olan eğitimi ile 1909 yılına kadar sivil mühendisler yetiştirmiştir. 1910 yılından sonra ise eğitim süresi 2 yıla düşürülmüş, Balkan Savaşları'nda ise eğitime 1 yıl ara verilmiştir.⁹⁷

3.2.1.2. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye

1909 yılına kadar tamamen tıp mesleğiyle ilgili eğitim veren bu kurum bu tarihten sonra askeri eğitime yönelmiştir. Bu iki tıp okulu da “*Darülfünun Tıp Şubesi*” ismi altında birleştirilmiştir. Tıp fakültesi savaş yıllarında eğitime hiç ara vermemiştir. Ayrıca Jön Türkler hareketinin doğmasında büyük emeği geçmiş bir kurumdur.⁹⁸

3.2.1.3. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun

Türk eğitim tarihi içinde, ilk defa modern anlamda kurulan bu mektebin açılmasında 1768'de yaşanan Rus savaşı sırasında Osmanlı ordusunun teknik açıdan eksiklik içinde olmasının önemli rolü vardır. Eğitimli kişilere duyulan ihtiyaç bir deniz mühendishanesi kurulmasını gerekli kılmıştır.⁹⁹ Yapılan araştırmalar sonucunda bu okulun I. Abdülhamid döneminde ve 1189'da (1775) açılmış olduğu kesinlik kazanmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁷ Ali Güler; Suat Akgül, s.93.

⁹⁸ Ali Güler; Suat Akgül, s.94-95.

⁹⁹ Kemal Beydilli, s.514.

¹⁰⁰ Mustafa Kaçar, s. 96-97 .

Bahriye Mektebi 1911 yılından itibaren çeşitli bölümlere ayrılarak, öğrencilerinin arasından levazımcılar, makine ve inşaat mühendisleri yetiştirmeye başlamıştır.¹⁰¹

3.2.1.4. Askeri Baytar Mektebi

Türkiye tarihinde ilk kurulan baytar mektebi unvanına sahip olan okul, 1905'te Askeri Tıbbiye'ye nakledilmiş, 1910 yılında askeri ve sivil tıbbiyelerin birleşmesi ile birlikte Haydarpaşa'da hususi bir binaya geçmiştir. Eğitim sürecinde öğrenciler sınıflarına göre er, onbaşı, çavuş ve başçavuş sıfatını alır, öğrenimleri son bulunca mülazım-ı sâni olarak mezun olurlardı.¹⁰²

3.2.1.5. Endaht Mektepleri

Atış okulları olarak da bilinen kurum, 1910 yılı başlarında açılmış, piyade ve süvari subaylarının atış bilgilerini ve uygulama becerilerini geliştirme amacıyla Harbiye Nezareti'nin atış ve deneme laboratuvarı ve bilgi merkezi olmuştur.¹⁰³

3.2.2. Askeri Sağlık Alanında Alınan Önlemler

1916 tarihinde Doğu cephesi için hazırlanan sağlık hizmetleri raporunda sağlık hizmetlerinde görülen eksiklikler belirlenmiş ve bazı tedbirler alınmıştır. Askerlerin sağlıklarının korunması ve takibi ordu için en önemli işlerden biridir. Bu sebeple komutan ve doktorlar askerlerin sağlıkları konusunda gerekli tedbirleri almalıdır. Bu anlamda askerlerin el, yüz ve ayak temizlikleri için her gün yıkatılması, taburlarda ilaç sandıklarını taşımak üzere kadrolu hayvanlar tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁴

“Salgın hastalıklarla mücadelede hastanelerde ve askeri birliklerde alınması gereken tedbirler şu şekilde sıralanmıştır:

¹⁰¹ Ali Güler; Suat Akgül, s.97.

¹⁰² Ali Güler; Suat Akgül, s.98.

¹⁰³ Ali Güler; Suat Akgül, s.99.

¹⁰⁴ Ali Güler; Suat Akgül, s.100.

- *Koşu­ların temiz hava ve güneş alması sağlanmalı ve rutubet önlenmelidir.*
- *Kirli olan koşu­ların badana yapılması ve zeminlerinin kireçle temizlenmesi gereklidir.*
- *Kışlada bulunan tuvaletler yumuşak kireçle temizlettirilmeli, lağımlara yumuşak eritilmiş kükürt dökülmelidir.*
- *Askerlerin elbiseleri, iç çamaşırıları, pamuk şilteler ve diğer eşyalar yarım saat kaynatılacaktır.*
- *Askerler temizlik için hamama sevk edilecek, el, yüz ve ayakları sıcak su ve sabunla her gün yıkanacaktır.*
- *Yiyeceklerin ve içeceklerin kaynatılmasına özen gösterilecektir.*¹⁰⁵

Salgın hastalıklardan korunmak ve askerleri sağlık alanında eğitmek için uygulanan bu tedbirler dışında aşılama da büyük önem arz etmektedir. O dönemde aşılama her askerin hangi aşığı olduğuna dair bir belgesi bulunmaktadır.¹⁰⁶

Türk savaş tarihinde askeri sağlık hizmetleri ve eğitimi bulunduğu dönemin şartlarına uygun olarak uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.

3.3. ASKERİ SAĞLIK HİZMETİ

1904'te Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin¹⁰⁷ kurulmasıyla birlikte Askeri Sağlık Hizmetleri Anabilim Dalı'nın faaliyetleri de başlamıştır. "Askeri Sıhhi Hizmetler Enstitüsü" askeri tabiplerin tıbbiyeden mezun olduktan sonra, pratik kazanmaları, savaşta ve barışta sağlık hizmetlerinin uygulanabilmesi ile hastane yönetimini idrak edebilmeleri maksadıyla kurulmuştur. Günümüze kadar gelişerek gelen bu alanın eğitim anlayışını şu şekilde inceleyebiliriz:

¹⁰⁵ ATASE, s.62.

¹⁰⁶ ATASE, s.70-71.

¹⁰⁷ Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyatı.

“Askeri Sağlık Hizmetlerinde;

- *Sağlık hizmet desteğinin en iyi şekilde verilmesine, sağlık sistemi ve teşkilatına ilişkin araştırmalar yapmak,*
- *Etkin bir zayıat yönetimi için araştırmalarda bulunmak,*
- *Sağlık hizmetlerinin sevk ve idaresine ilişkin plan ve programlar geliştirmek,*
- *NATO, BM ve uluslararası alandaki uygulamaları takip etmek,*
- *Harekât Tıbbına ait hususiyetleri kavratmak,*
- *Üst düzey yönetim kadrolarında ve uluslararası görevlerde çalışacak nitelikli insan gücü yetiştirmek,*
- *Planlama, örgütleme, yöneltme, eşgüdümleme ve kontrol becerilerini geliştirmek,*
- *Karar verme, problem çözme ve muhakeme yapma yeteneklerini kazandırmak,*
- *Ulusal ve askeri sağlık mevzuatına hâkim lider personel yetiştirmek amaçlanmaktadır.”¹⁰⁸*

Askeri Sağlık Hizmetleri uzmanlığı yalnızca tabiplere yönelik olup birçok disiplini de içerisinde barındırması açısından mühimdir.¹⁰⁹

3.3.1. ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Askeri Sağlık Hizmetleri uzmanlığı ilk olarak 1929 yılı nizamnamesinde “Genel Askeri Tababet Uzmanlığı” adıyla, daha sonra “Sahra Sıhhiye Hekimliği”, “Askeri Sıhhiye Hekimliği” gibi çeşitli isimlerle nizamnamelerde var olmuştur. 1984 yılında Sağlık Bilimleri Enstitüsünde Askeri Sağlık Hizmetleri Merkezi içerisinde

¹⁰⁸ <https://docplayer.biz.tr/12319387-Tukmos-askeri-saglik-hizmetleri-komisyonu-1-donem-uyelerimustafa-ozer-ahmet-ruhi-toraman-mehmet-cetin-metin-hasde.html>

¹⁰⁹ http://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=40:ghaneaskertip-akademkanunu&catid=1:yasa&Itemid=28

yeniden şekillenmiş, 1990 yılı itibariyle doktora eğitimlerine başlanmıştır. 6 Kasım 2008 tarihinden itibaren de Tıpta Uzmanlık Tüzüğünde ve Tıp Fakülteleri Temel Tıp Bilimleri Bölüm Başkanlığı altında yeniden düzenlenmiştir.¹¹⁰

3.3.2. ASKERİ SAĞLIK HİZMETLERİNİN HUKUKİ BOYUTU

Mevzuatta bulunan “*Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu*” içinde bulunan sağlık işleri yönetmeliğinden konu ile ilgili birkaç madde ile örnek verilecektir.

“Madde 57 – (Değişik: 22/1/2015-6586/20 md.)

Türk Silâhlı Kuvvetleri sağlık işlerinde, askerlerin fizik ve moral durumlarının takibi ile koruyucu ve askerî sağlık hizmetlerinin yürütülmesi esastır. 31/5/2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu hükümleri saklıdır.

Bu hizmetin yerine getirilmesinden kıta komutanları, karargâh veya askerî kurum amirleri ile bunların tabipleri sorumludur. Türk Silâhlı Kuvvetleri sağlık teşkillerindeki sağlık hizmetleri, harekât ihtiyaçları hariç ulusal sağlık mevzuatında yer alan hizmet standartlarına göre yürütülür.”

“Madde 58 – (Değişik: 22/1/2015-6586/21 md.)

Türk Silâhlı Kuvvetlerinde koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında; çevre sağlığı, kişisel sağlık ve hijyen, ilk yardım, bağışıklama, bulaşıcı hastalıklar ile tütün ve madde kullanımının önlenmesi, iş sağlığı ve güvenliği, okul sağlığı, sağlıklı beslenme, barınma ve giyinme, fiziksel performans ve etkinliklerin artırılması ile koruyucu sağlık hizmetlerine ilişkin diğer tedbirler alınır.

Askerî sağlık hizmetleri; göreve uyarlık ve elverişlilik kontrolleri ile periyodik veya zorunlu kontrolleri, sağlık raporu kontrolünü, tıbbi tehditlerin önlenmesini ve ortadan kaldırılmasını, tahliye, tedavi, sağlık lojistiği ve askerî sağlığa ilişkin diğer ihtiyaçları kapsar.”

¹¹⁰ <https://docplayer.biz.tr/12319387-Tukmos-askeri-saglik-hizmetleri-komisyonu-1-donem-uyelerimustafa-ozer-ahmet-ruhi-toraman-mehmet-cetin-metin-hasde.html>

“Madde 59 – (Değişik: 22/1/2015-6586/22 md.)

Subay, astsubay, uzman jandarma, sivil personel, askerî öğrenciler, erbaş ve erler ile bunların adayları, yönetmelikle belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde sağlık açısından; göreve uyarlık ve elverişlilik ile periyodik veya zorunlu kontrollere ya da sağlık raporu kontrolüne tabi tutulabilir.”

“Madde 60 – (Değişik: 22/1/2015-6586/23 md.)

Kıta, karargâh ve askerî kurum tabipleri kadrolarda gösterilir. Kadroda gösterilen tabip mevcut değilse aynı yerdeki diğer kıta, karargâh veya askerî kurumlarda görevli bir tabip yahut Sağlık Bakanlığı tarafından görevlendirilecek yeterli sayıda tabip kıta, karargâh veya askerî kurum tabibi olarak görevlendirilir. Tabip görevlendirilmesinin mümkün olmadığı hâllerde, en yakın resmî sağlık hizmet sunucusundan ya da Sosyal Güvenlik Kurumu ile sözleşmeli sağlık hizmet sunucularından istifade edilerek sağlık hizmetleri yürütülür.”¹¹¹

“Madde 61 – (Değişik: 22/1/2015-6586/24 md.)

Subay, astsubay, uzman jandarma ve uzman erbaşlar ile sivil personel, hastalıklarını bizzat veya başka bir vasıta ile amirlerine bildirmeye mecburdurlar. Amirler bunları öncelikle kendi kıta, karargâh ve askerî kurumlarının tabiplerine gönderir. Acil durumlarda 5510 sayılı Kanun hükümleri saklıdır. Birinci basamak ve üst basamaklardaki muayene ve tedavilerin safahat ve sonuçları, bizzat veya başka bir vasıta ile amirlere bildirilir.

Üst basamak sağlık hizmet sunucularına sevk işlemleri ile buralardaki muayene ve tedaviler, 5510 sayılı Kanun esaslarına göre yürütülür.

Personelin askerî veya sivil sağlık teşkillerindeki muayene ve tedavi sonucunun Türk Silâhlı Kuvvetlerindeki görevlere uyarlık bakımından takibi, gerekiyorsa 59 uncu madde kapsamında kontrolü sağlanmak suretiyle, kıta komutanları, karargâh veya askerî kurum amirleri ile bunların tabipleri tarafından yapılır.”

¹¹¹ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf> / SAĞLIK İŞLERİ, s. 3460.

“Madde 62 – (Değişik: 22/1/2015-6586/25 md.)

Hastalanan öğrenciler ile erbaş ve erler, hastalıklarını amirlerine derhâl haber vermeye mecburdur. Hasta; vizite zamanında kıta, karargâh veya askerî kurum tabibine, mesai saati haricinde ise nöbetçi tabibe gösterilir. Hastalar, acil hâllerde, doğrudan en yakın askerî veya sivil sağlık teşkiline gönderilir veya ulusal acil sağlık sisteminden yararlandırılır.”¹¹²

“Madde 63 – (Değişik: 22/1/2015-6586/26 md.)

Görevli oldukları kıta, karargâh veya askerî kurumun bulunduğu yerden başka bir yerde hastalanan subay, astsubay, uzman jandarma, sivil personel ve askerî öğrenciler ile erbaş ve erler; hastalıklarını, bulunduğu mahaldeki en yakın kıta komutanlığına ya da karargâh veya askerî kurumun amirliğine haber verir. Bu kıta komutanı ya da karargâh veya askerî kurumun amiri, hastaların muayene ve tedavisinin yapılabileceği en yakın askerî veya sivil sağlık hizmet sunucularına sevk edilmesini sağlar ve hastanın kıta, karargâh veya kurumuna ve mahallin garnizon komutanlığına haber verir. Garnizon komutanlığı ya da kıta, karargâh veya askerî kurumun bulunmadığı yerlerde hastalananlar, buldukları yerdeki sivil sağlık hizmet sunucularına müracaat ederler. Bunlar, durumları ile tedavi safahat ve sonuçlarını amirlerine mümkün olan en kısa sürede bildirirler.

İzindeyken hastalanan subay, astsubay, uzman jandarma, uzman erbaşlar ile sivil personel birinci fıkra yazılı esaslara tabi olmadan tercihlerine göre askerî veya sivil sağlık hizmet sunucularına müracaat edebilirler. Bunlar, durumları ile tedavi safahat ve sonuçlarını mümkün olan en kısa sürede amirlerine bildirirler. İzindeyken hastalanan uzman erbaşlar hariç erbaş ve erler ile öğrenciler hakkında birinci fıkra hükümleri uygulanır.”

“Madde 64 – (Değişik: 22/1/2015-6586/27 md.)

Acil vakalarda hasta, en yakın askerî veya sivil sağlık hizmet sunucusuna müracaat eder ve durumunu mümkün olan en kısa sürede amirine bildirir.”

¹¹² <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf> / SAĞLIK İŞLERİ, s. 3460-1.

“Madde 65 – (Değişik: 22/1/2015-6586/28 md.)

Türk Silâhlı Kuvvetleri mensuplarından; genel sağlık sigortalısı sayılmayanlar ile genel sağlık sigortası kapsamındaki sağlık hizmetlerinden bakmakla yükümlü olunan kişi sıfatıyla yararlanması mümkün bulunmayanların muayene ve tedavi masrafları ile tedavilerine bağlı nakil ve sevk giderleri, ilgisine göre Millî Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı veya Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesinden karşılanır.

(Ek fıkra:17/1/2019-7161/6 md.) Teröristle mücadele harekâtı, sınır ötesi harekâtlar, uluslararası barışı destekleme kapsamındaki faaliyetler, üs bölgeleri, radarlar, yüzer birlikler gibi görevli bulunulan yer ya da görev koşulları itibarıyla reçete edilen ilaçların eczanelerden temin edilerek hasta/yaralı personele ulaştırılmasının güç olduğu, ikinci ve üçüncü basamak sağlık teşkillerine sevklerin emniyetli şekilde ve zamanında yapılamadığı hallerde, askerî birlik/kurum envanterindeki mevcut ilaç ve tıbbi sarf malzemesi personel tedavisinde kullanılabilir. Bu kapsamda kullanılan ilaç ve tıbbi sarf malzemesi için personelden herhangi bir ücret veya katılım payı alınmaz. Bu amaçla kullanılan ilaç ve tıbbi sarf malzemesinin kullanımına ilişkin usul ve esaslar Millî Savunma Bakanlığınca belirlenir.”¹¹³

3.3.3. ASKERİ SAĞLIK HİZMETİNDE KULLANILAN MATERYALLER

1919’lu yıllarda bulunan sağlık kuruluşları savaş halinde bulunan bir ülkenin sağlık ihtiyaçlarını karşılayacak durumda değildir. 1920’lerde ise “Müdafa-i Milliye Vekâleti Askeri Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi” adı ile askeri sağlık hizmetleri yenilenmiştir.¹¹⁴

Sağlık malzemeleri yardım kafileleri ile birlikte İnebolu’ya 3.059, Samsun’a 1.400 balya malzeme, hastane eşyası ve hastalar için çamaşır gönderilmiştir. Bu

¹¹³ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf> / SAĞLIK İŞLERİ, s. 3461/3462-1.

¹¹⁴ Fatih Dervişoğlu, s.50.

malzemelerin Birinci Dünya Harbi'nden kalma İstanbul ambarlarında saklanmış malzemeler olduğu bilinmektedir. Şehirlere gönderilen son 6 kafiide 127 doktor ve eczacı görevlendirilmiştir.¹¹⁵

O dönemde İnebolu ve Kastamonu'da yığılmış olan, “*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*” sağlık eşya malzemelerinin nakli savaş bölgelerine bir ay süresince devam etmektedir. Hatt komutanlığının ifadesiyle “*Nevşehirli Mehmet oğlu Mustafa'nın 25 devesine 37 balya ile 10 sandık, ceman 2.072 kıyyelik Hilâl-i Ahmer heyeti eşyası tahmil edilerek*” toplamda 8 balya, 64 sandık ve 4.213 okkalık sıhhi malzeme sevk edildiği söylenmektedir.¹¹⁶

Çanakkale savaşının ilk günlerinde OHAC, cephede yaralananlara sağlık malzemesi dağıtmıştır.¹¹⁷

Antep'te işgal öncesinde ve sonrasında faaliyetlerine uzun süre devam eden ancak daha sonradan diğer cemiyetler gibi askıya alınan Antep Kızılay şubesidir. Kızılay, faaliyetlerini ülke genelinde devam ettirmiş geliri de Türk ve İslam dünyasından karşılanmıştır. Kızılay diğer şehirlere olduğu gibi Antep'e de kurtarma heyetleri göndermiştir. Heyetler beraberinde 25 bin parça temiz çamaşır ile 5000 parça ev eşyası getirmiştir.¹¹⁸

Antep savaşı devam ederken orada görevli Doktor Fahri Can Bey'in kaleminden yaralıları tedavi için vasıta ve ilaç olmadığı öğrenilmektedir. Amerikan hastanesinden onların izni ile alkol, tentürdiyot ve tetanos serumu temin edildiği söylenmektedir.¹¹⁹

Alay, tabur ve bölüklerde ana malzeme olarak bulunması gerekenler teskere, ecza sargı sandığı, tezkerecilerin kollarına takacağı kırmızı kumaş şerit, çinko kova ve Hilâl-i Ahmer amblemidir.¹²⁰

¹¹⁵ Kemal Özbay, s.402.

¹¹⁶ Fatih Dervişoğlu, s.61.

¹¹⁷ Fatih Dervişoğlu, s.36.

¹¹⁸ Halil İbrahim Yakar, s. 61.

¹¹⁹ Halil İbrahim Yakar, s.336.

¹²⁰ Eda Gülşen Gömleksiz, s.182.

Osmanlı Aşı Evi müdürlüğüne gelen aşların yetersiz olması üzerine Erzurum, Sivas ve Merzifon'da aşı kurumları yaptırılmıştır. Buralarda tifo, kolera, dizanteri hastalıkları için aşlar üretilmiştir.¹²¹

Sihhiye merkezlerinde yatak malzemesi ihtiyacı olduğundan bu ihtiyaçların karşılanması için hastanelere imalathane kısmı yapılmıştır. “*Sahra Sihhiye Genel Müfettişliği*”ne Erzurum’dan gönderilmiş olan aylık raporda, imalathanenin kuruluşundan beri üretilen malzemeler; “5642 yatak çarşafı, 5046 Amerikan minder kılıfı, 2591 yastık kılıfı, 602 entari, 5427 elbise torbası, 15.563 takke, 7866 yorgan, 2000 üçgen sargı, 1921 hasta bakıcı gömleği, 11.986 nevresim” şeklindedir.¹²²

Çeşitli şehirlerde tedavisi süren hastalar için ihtiyaç duyulan malzemelerin İstanbul Sihhiye Genel Müfettişliğinden talep edildiği bilinmektedir. Bu malzemelerden bazıları şu şekildedir: vazelin, aspirin, piramidon, tafenin, tüp, biton, jelatin, serum.¹²³

Yurt dışından alınan ilaçlar dışında yurt içinde de ilaçlar imal edilmiştir. İmal edilen ilaçlar arasında katran, maşızol, kibrit ezere ampülü, klor-maiyet morfin ve klor-maiyet plokarpin ampülü vardır. Yurt dışından ise veteriner malzemesi olarak, madeni ispirto lambası, küçük direkli 1 numaralı terazi, dereceli billur kadeh, tunç dirhem, havan, enjektör iğnesi, kırpma makinesi, lastik eldiven getirtilmiştir.

1915 ve 1917 yılları arasında ilaç ihtiyacı dış ülkelerden temin edilmeye çalışılmış, en fazla da Almanya’dan ilaç getirtilmiştir.¹²⁴

¹²¹ ATASE, s.56.

¹²² ATASE, s.57.

¹²³ ATASE, s.59.

¹²⁴ ATASE, s.85-86.

3.4. OSMANLI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ SAĞLIK HİZMETLERİ GELİŞİMİ

3.4.1. Mecruhin ve Mazrâ-i Askerîyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti

1868 yılında resmi olarak “*Mecruhin ve Mazrâ-i Askerîyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti*”¹²⁵ adıyla kurulmuş olan “*Türkiye Kızılay Derneği*”¹²⁶ 1877 yılına kadar istenilen şekilde varlık gösterememiştir. Bunun üzerine yerini ve adını “*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*”ne bırakmıştır.¹²⁷

3.4.2. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Avrupa’da kurulan “*Salib-i Ahmer Cemiyeti*”ne muvazi olarak 1877 yılında Osmanlı – Rus savaşı öncesinde kurulan “*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*” ilk icraatına bahsi geçen savaşta başlamıştır.¹²⁸

“*Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*”, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında 20. yüzyıl başlarında vuku bulan muharebelerde önemli derecede insani yardımlarda bulunmuştur. Cumhuriyet yönetiminin Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı nadir kurumlardan biri olan Cemiyet, 1935 yılında Atatürk’ün önerisiyle “*Türkiye Kızılay Cemiyeti*”, 1947 yılında da “*Türkiye Kızılay Derneği*” ismini almıştır. Günümüze kadar varlığını ve etkinliğini sürdürerek hem ulusal hem de uluslararası yardım cemiyetleri içinde oldukça mühim bir konuma sahip olmuştur.¹²⁹

¹²⁵ Osmanlı Hasta ve Yaralı Askerlere İmdat ve Yardım Cemiyeti.

¹²⁶ Murat Uluğtekin; M. Gül Uluğtekin, s. 2.

¹²⁷ Fatih Dervişoğlu, s.31.

¹²⁸ Fatih Dervişoğlu, s.31.

¹²⁹ Murat Uluğtekin; M. Gül Uluğtekin, s. 2.

3.5. OSMANLI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ASKERİ BÖLGELERDEKİ SAĞLIK HİZMETLERİ

“Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti”nin güçlendirilmesi ve daha çok yaralıya ulaşması amacıyla, 1911 tarihinde Sadrazam Hakkı Paşa'nın başkanlığında yüz kişilik kurucu genel meclis toplanmış ve 30 kişiden oluşan umumi merkez heyeti seçilmiştir.¹³⁰ Bu tarihten itibaren OHAC ülkede savaşın olduğu bütün cephelerde sistemli olarak yaralı ve hasta askerleri tedaviye devam etmiştir.

Trablusgarp ve Balkan savaşlarında faal olarak görev alan OHAC Trablusgarp'ta üç ayrı sağlık heyeti görevlendirmiş, Balkan savaşlarında ise yaralı ve hasta askerlerle birlikte göçmenleri ve esirleri de tedavi etmiştir.¹³¹

OHAC sadece ilaç tedavisi yapmakla kalmamış, Çanakkale merkezindeki yaralılara portakal, tütün ve sağlık malzemesi dağıtmıştır.¹³²

Birinci Cihan Harbi başladığında Edremit ve Gülnihal vapurları OHAC tarafından kiralanarak hasta nakil gemisine dönüştürülmüş ve savaşın şiddetlenmesiyle daha birçok vapuru da kiralayarak Çanakkale-İstanbul arasında hasta ve yaralı taşımıştır. Karaya ulaştırdığı hastalara çay ve ekmek dağıtarak hastaları daha sonra arabalarla İstanbul'daki sağlık merkezlerine ulaştırmıştır.¹³³ OHAC görevlileri Çanakkale'de ayrıca yaralı toplanma merkezlerindeki aşhanelerde çorba, çay, ekmek ve yemek de dağıtmıştır.¹³⁴

İşgal döneminde yurdun her yerinde sağlık faaliyetinde bulunan OHAC Antep'te de birçok yaralıya ulaşmıştır. İşgal sırasında yaralıların imdadına yetişmek amacıyla İmdâd-ı Sıhhiye Heyetlerini yurdun çeşitli bölgelerine göndermiştir.¹³⁵

OHAC Kanal Cephesi'nde de yaralıları tedavi etmiş, Kudüs ve Medine'deki hastanede binlerce yaralıyla İstanbul'dan gelirken yanlarında getirdikleri bol

¹³⁰ Fatih Dervişoğlu, s.32.

¹³¹ Fatih Dervişoğlu, s.33.

¹³² Mesut Çapa, s.125.

¹³³ Fatih Dervişoğlu, s.36.

¹³⁴ Mesut Çapa, , s.126.

¹³⁵ Mehmet Çanlı, s. 34.

miktarda sağlık malzemesiyle ilgilenmiştir. OHAC bu bölgede röntgen makinesi, bakteriyoloji aletleri, serum ve aşı malzemeleri için laboratuvar kurmuş ve salgın hastalıklarla da mücadele etmiştir.¹³⁶

1923 yılında Cumhuriyet ilan edildikten sonra toplantı yapan “*Merkez-i Umumi Heyeti*” kararıyla kurumun adı “*Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*” olarak değiştirilmiş ve genel merkez Ankara’ya taşınmiştir.¹³⁷

3.6. OSMANLI VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN CEPHELERDE

SAĞLIĞA HARCADIĞI BÜTÇELER

Milli mücadele döneminde de “*Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*” faaliyetlerini durmaksızın srdrmştir. Yurdun çeşitli yerlerinde bulunan cemiyet merkezleri topladıkları yardımlarla destek olmuşlardır. O dönemde Ankara delegeliğine, Elazığ merkezi ile birlikte en fazla yardımı 3.000 lira tahsil ederek Kastamonu merkezi yapmıştır.¹³⁸ 1916’dan 1920’ye kadar olan dönemde Samsun merkezi, 482.858 kuruş gelir sağlamış bunun 444.111 kuruşunu Samsun’da kurulan askeri hastanenin ihtiyaına harcamıştır. O dönemde Pontusçu Rumlar tarafından basılan köylerden kaçan insanlara da 72.352 kuruş yardımda bulunulmuştur.¹³⁹

Antep işgalinde Kızılay yurdun ihtiyaç olan bölgelerine gönderdiği gibi şehre de kurtarma heyeti göndermiştir. Gönderilen on  heyet yaklaşık 12 milyon lira sağlık harcamasında bulunmuştur. Antep’e gelen heyet 25 bin lira bütçeyle gelmiş, ayrıca yanlarında binlerce çamaşır ve ev eşyası getirmiştir.¹⁴⁰

1914 tarihinde Askeri Tıp Fakültesi son sınıf öğrencileri 30 kuruş maaş karşılığında sıhhiye başavışu olarak göreve başlatılarak doktor ihtiyaının giderilmesi amaçlanmıştır.¹⁴¹

¹³⁶ Fatih Dervişoğlu, s.38-39-41.

¹³⁷ Mesut apa, , s.12.

¹³⁸ Mesut apa, s.63.

¹³⁹ Mesut apa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, Rıhtım Yayınevi, Ankara 2010, s.63.

¹⁴⁰ Mehmet anlı, s. 35.

¹⁴¹ ATASE, s.13.

Daha iyi anlaşılması için Asakir-i Mansure-i Muhammediye piyade topçu alayı birinci taburunda 1832 yılındaki eczacı, cerrah, hekim maaşları bin kuruş ile iki yüz kuruş arasında değiştiği söylenebilir.¹⁴²

3.7. İNSANCIL MÜDAHALE VE KORUMA SORUMLULUĞU

“İnsancıl müdahale” kavramı içerisinde; vahşet, zulüm, mahrumiyet, basit insani değerlere saygısızlık konularını barındıran, buna mukabil sorunun çözümü için etkin barışçıl yöntemlerin namevcut olduğu hallerde “Birleşmiş Milletler Şartının 2/4. Maddesine” istisna olarak dış devletlerce müdahale edilebileceği belirtilmiştir.

İnsancıl müdahale harekâtının öncelikli dayanağı, B.M. Şartında bulunan kendini savunma hakkı ile “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”nde yer alan yaşama, hürriyet, kişi güvenliğine, kimsenin işkenceye ve aşağılayıcı cezaya maruz bırakılmamasına ilişkin temel insan haklarıdır. İnsan haklarının ihlali dünya genelinde fazlasıyla söz konusu olduğunda ise güçlü devletler, diğer devletlere toprak bütünlüklerini bozmamak şartıyla “insancıl müdahale” de bulunabilecektir.¹⁴³ Bu anlamda insancıl müdahale ve koruma sorumluluğu yaşanabilecek katliam, soykırım vb. durumlara karşı önlem niteliğinde olabilecek bir kavram olduğu söylenebilir. İnsancıl müdahalenin koruma amaçlı bir yüzü olduğu gibi, bu müdahaleyi güçlü devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilme riski de yok değildir.¹⁴⁴

İnsancıl müdahale kavramı felsefi temelleri 5. yüzyıla dayanan bir olgudur. 13. 16. ve 17. Yüzyıllarda da kullanılan bu kavram literatürde *haklı savaş* olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁵ Haklı savaş kuramı; haklılık unsuru taşıyan vakalarda bile zor kullanımı sınırlayan düşünce ve uygulamalardan oluşmaktadır. Bu yönüyle çok farklı kültür ve dinlerde kabul gören değerlerden beslenen bir düşünce geleneğidir.¹⁴⁶ İnsancıl müdahale kavramının uluslararası hukuktaki tarihi gelişimine bakıldığında, haklı savaş düşüncesinin katkısının olduğu görülmektedir.¹⁴⁷

¹⁴² Eda Gülşen Gömlüksiz, s.46-47.

¹⁴³ Sadi Çaycı, s.9.

¹⁴⁴ Sercan Reçber, s.2.

¹⁴⁵ Sercan Reçber, s.12.

¹⁴⁶ Sercan Reçber, s.13.

¹⁴⁷ Sercan Reçber, s.20.

Koruma sorumluluğu kavramı ilk kez Kanada Hükümetinin 2001 yılında kurduğu “*Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu*” nun kabul ettiği raporda kullanılmıştır. İnsancıl müdahale kavramına göre daha nesnel ve şüphesiz müdahale edilen tarafın yararına olduğu söylenebilir.¹⁴⁸ Bu ilkenin ortaya çıkmasının temel sebebi insancıl müdahale adı altında bazı güçlü devletler tarafından bu durumun suiistimal edilmesinin önüne geçmektir.¹⁴⁹

3.8. SAVAŞ VE ÇATIŞMA BÖLGELERİNDE SİVİL VE ASKERİ UNSURLARIN TAHLİYE İŞLEMLERİ: YAŞAM KORİDORU

3.8.1. Modern Dünya da Savaş ve Sivillerin Tahliyesi

3.8.1.1. Tanımlar ve Kavramlar

Savaş ve silahlı çatışma hukukuna yönelik kurallar 1899 ve 1907 Lahey’de yapılan Lahey sözleşmeleri, “*1874 Brüksel konferansı ve 1869 St. Petersburg Bildirisi*”nde temel olarak şekillenerek hukuki bir zemine oturtulmuştur. Lahey sözleşmelerinde kara savaşındaki kurallara dair düzenlemeler savaşan tarafların hukuki yükümlülükleri belirlenmiştir.

Bu sözleşmeler ve mevzuatlar çerçevesinde uluslararası toplumun, savaş ve çatışmalarda uygulanmasını istediği kurallar belirlenmeye çalışılmıştır. 1864, 1906, 1929 tarihli “*savaş alanındaki orduların hasta ve yaralıların iyileştirilmesine dair Cenevre sözleşmeleri*” ile savaş ve çatışma alanlarındaki hukuksal zemin tedvin edilmemiş bir şekilde gelişmiştir. 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile savaş ve çatışma alanlarındaki sivillere yönelik mevzuat bütünleşik ve kapsayıcı bir görünüme ulaşmıştır.

“*1949 Cenevre Sözleşmeleri*” dünyadaki devletlerin tamamına yakınının kabul ettiği bir hukuki norm olarak kendinden önceki bu alanda yapılan tüm hukuki

¹⁴⁸ Sercan Reçber, s.4.

¹⁴⁹ Sercan Reçber, s.207.

çalışmalardan ayrı bir görünüm gösterir. Birleşmiş Milletlere üye tüm devletler bu antlaşmalara imza atmıştır. Bu antlaşma savaş mağdurlarının korunması, askeri hedef ve sivil hedef başlıkları altında savaş ve çatışmanın dışındaki unsurların tanımının yapılması, savaşların haklı ya da haksız hangi gerekçe ile çıkartılmışsa da nelere dikkat edileceğine dair normlar geliştirmiştir.

Savaşlardaki askeri hedef; niteliği, yeri, amacı veya kullanımı askeri harekâta katkı sağlayan, yok edilmesi veya tahrip edilmesi savaş ve çatışmanın gidişatında askeri yarar sağlayan mallara denilmektedir. Askeri olmayan tüm hedefler ise sivil hedef olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁰

Lahey düzenlemelerinde bazı birimlerin askeri veya sivil hedef tanımı dışında bırakılarak saygı gösterilmesine ilişkin bazı düzenlemeler vardı.

Yine Cenevre sözleşmelerinin ek protokollerinde¹⁵¹ kültürel varlıkların, dini yerlerin, tarihi anıtların askeri saldırılardan ve misillemelerden hariç tutulması kural olarak benimsenmiştir. Doğal çevre, sivil halk gibi unsurlara zarar verilmesi yasaklanmıştır.

Tüm bu gelişmeler ışığında “yaşam koridoru” kavramını iki ayrı alan olarak tanımlamaya çalışmak daha doğru olacaktır. Birincisi; insanın insan olmaktan kaynaklanan hakları olan ve doğal hukuk ile gelişip günümüze gelen insancıl hukuktur. “*İnsancıl hukuk; savaş veya silahlı çatışma durumlarının etkilerini sınırlandırmak amacıyla insanlara yapılması gereken yardımlar*” denilebilir.¹⁵² Bu noktada yaşam koridoru savaşan bölgedeki insanlara savaştan etkilenen sivil unsurlara asgari seviyede yardım götürülmesi için somut bir biçimde savaşan tarafların bir kısım çatışmasız alan açması sonucu ulaştırılan yardımlardır.

İkinci olarak yaşam koridorunu 19. yüzyılda gelişmeye başlayan ve 20. Yüzyılda somut adımlarla gelişmeye devam ederek günümüzde insan hakları kavramı şemsiyesinde şekillenen “*askeri, sivil hedef, kişi ve nesne ayrımı*” olarak Cenevre

¹⁵⁰ Melike Batur Yamaner, I. Md. 50-58.

¹⁵¹ Melike Batur Yamaner, I. Md. 53, 57, 58.

¹⁵² <http://www.turkhukukkurumu.org.tr/sitemizde-yazilar/37-insancil-hukuk-nedir.html>

sözleşmelerinde yer alan savaş hukuku olarak yaşam koridorudur.¹⁵³ Bu noktada yaşam koridoru; devletlerin savaş yapma hakkı çerçevesinden hareketle devletlerin savaş hukuku içinde kalarak, uluslararası hukuk uygulayıcıları tarafından sivillerin savaş ve çatışma alanlarından çatışmasız güvenli alanlara sağlıklı bir şekilde nakledilebilmeleri için savaş ve çatışmanın olduğu bölgede bir geçiş güzergâhı açılması olarak tanımlanabilir.

3.8.1.2. Uluslararası Örgütler

3.8.1.2.1. Kızılhaç

Avrupa'da savaşların getirdiği yıkım ve sivil unsurların gördüğü zararları azaltmak için İsviçre de Beşler komitesi adıyla 29 Ekim 1863 te toplanan beş işadamaı tarafından uluslararası Kızılhaç Komitesi resmen kurulmuştur. Komitenin oluşumuna müteakip 22 Haziran 1864 te Cenevre Sözleşmesinin katılımcı devletler tarafından imza edilmesi ile her katılımcı devlet Cenevre merkezli kendi yardım kuruluşlarını teşekkül ettirmiştir. “*Uluslararası Kızılhaç, Uluslararası Kızılhaç komitesi, Kızılhaç*” adları ile oluşturulan teşekküller kısa zamanda Kızılhaç ismi ile aynı çatı altında toplanmışlardır.¹⁵⁴ Kızılhaç kuruluşu günümüzde sadece harp yaralılarını değil her türlü yardım için başvuru alan kuruluş haline gelmiştir.

Birleşmiş Milletlerde 1990 tarihinde gözlemci statüsü kazanan Kızılhaç örgütü merkezi İsviçre olmak üzere ve İsviçre yasalarına bağlı şekilde “*savaştta yardım ve barış için insaniyet*” vizyonu ile faaliyetlerini devam ettirmektedir. Örgütün faaliyetleri 80 ülke de 11000 personel ile 189 üye ülkenin desteği ile mağduriyet alanlarında insani faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.¹⁵⁵ En yüksek idari organı 189 üye ülkeden oluşan genel kuruldur. 25 üye ülkenin oluşturduğu ve örgütün faaliyet alanlarındaki verilen hizmetlerin icraî organı yürütme kurulunu teşkil etmektedir. Örgüt küresel çapta faaliyetlerini ülke düzeyinde açmış olduğu şubeler ve bu şubelerin alt birimleri aracılığıyla oluşturduğu koordinasyon sayesinde

¹⁵³ Melike Batur Yamaner, l. m. 52/2: askeri hedef/ek protokol I, m. 52/1:sivil hedef.

¹⁵⁴ Betül Batır, s. 343-345.

¹⁵⁵ Fulya Köksoy,s.105.

yürütmektedir. 25 milyar doların (2017) üzerindeki dev bütçesi Kızılhaç örgütünü bu alanda güçlü bir noktaya taşımaktadır. Tüm bu örgütsel ve ekonomik gücüne rağmen faaliyet alanlarının tespitinde ve faaliyetlerinin sınırlarında birleşmiş milletler güvenlik konseyinin tek söz sahibi olması kuruluşun ilke ve değerlerinin üzerinde tartışmalara neden olmaktadır.

Kızılhaç örgütünün kuruluşundan günümüze değin çatışma ve savaş yaşanan bölgelerde birçok insani yardım faaliyetine iştirak etmeye çalışmıştır. Bu faaliyetlerden Osmanlı devleti arşivlerine yansımış, 1877-1878 Osmanlı - Rus savaşı sırasında harp yaralılarına Kızılhaç komitesi tarafından yardım yapılarak insani kayıpların azaltılması yönünde faaliyetlerde bulunmuştur.¹⁵⁶ 1896 yılında ise Kızılhaç yardım örgütünü bu kez Bitlis ve civarına yardım göndererek sivil unsurların yaşamsal sınırlarını korumaya çalışmıştır.¹⁵⁷ Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Cephesinde hastane gemileri Kızılhaç Örgütü tarafından seyyar hastane olarak kullanılmış savaş ve çatışma bölgelerindeki yaralıların tahliye ve tedavisini üstlenmiştir.¹⁵⁸

Kızılhaç örgütü kuruluş ve teşkilatıyla savaş ve çatışma bölgelerinde insani kayıpların azaltılması için yapmış olduğu faaliyetler sonucu, sivil unsurların savaştan daha az zarar görmesi fikrinin doğarak gelişmesine sebebiyet vermiştir. Günümüzde yaşam koridoru oluşturularak çatışma bölgelerinden sivil unsurların tahliye edilmesi gerekliliğini ve yapılabilirliğini dünya devletlerine benimseterek sivil hayatın koruyucusu ve kollayıcısı olmuştur.

3.8.1.2.2. Kızılay (Hilal-i Ahmer Cemiyeti)

22 Ağustos 1864 Cenevre Sözleşmesine kadar savaş ve çatışmalarda yaralanan askerler ile ölen askerlerin akıbeti ve esirlerin durumu ile ilgili hiçbir karar olmadığı görülmektedir.¹⁵⁹ Cenevre sözleşmesine müteakip kararlaştırılan konferanslardan ilki olan Paris 1867 kongresine Osmanlı Devleti de resmen katılmıştır. Bu konferansa temsilci olarak katılan Abdullah Bey Cenevre konferansı

¹⁵⁶ Ali İhsan Gencer, 2015.

¹⁵⁷ Ali İhsan Gencer, 2015 .

¹⁵⁸ BOA. Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrak numarası, 2177/1.

¹⁵⁹ Cemal Sezer, s. 373.

kararlarının faydalı olabileceği düşüncesi ile konferans dönüşünde Osmanlı Devletinde bu alanda girişimde bulunmuştur. Daha sonra “*Mekteb-i Tıbbiye*” nazırı Marko Paşa ve 66 arkadaşı 11 Haziran 1868 de “*Mecruhin-i Asakir-i Osmaniyye’ye Muavenet Cemiyeti*”¹⁶⁰ ni kurmuştur. Cemiyet 14 Nisan 1877 yılında “*Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti*” adını almış ve Cenevre merkezi aracılığıyla tüm dünyaya ilan edilmiştir.8 Eylül 1877 de hazırlanan Nizamnamesinde; savaş ve çatışmalarda yaralanan hasta ve sakat askerlere yardım etmek ve bu askerlerin güvenli bölgelere tahliyesi başlıklarını kabul etmiştir.¹⁶¹ Günümüzde “*Türk Kızılayı*”, “*Uluslararası Kızıllaç*” ve “*Kızılay dernekleri federasyonu*”na (IFRC) akredite olarak; “*ulusal afet, kan hizmetleri, uluslararası yardımlar, sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri, ilk yardım, eğitim ve gençlik hizmetleri, mineralli su işletmeleri, göç ve mülteci hizmetleri*” ana başlıklarında faaliyetler göstermektedir.¹⁶²

18 Ekim 1907 tarihinde Lahey konferansında hilal işaretinin “*Hilal-i Ahmer Cemiyetinin*”¹⁶³ resmi sembolü olmasından ¹⁶⁴ sonra Osmanlı Devletinde halk tarafından benimsenerek hızla teşkilatlanmıştır. Kızılay günümüzde, özel hukuk hükümlerine tabi kâr amacı gütmeyen, tüzel kişiliğe sahip, kamu yararına çalışan, yardım ve hizmetleri karşılıksız olan ve gönüllülük esas olan sosyal hizmet kuruluşudur. Kızılay, genel merkez ve şubeler bünyesinde hizmet vermektedir. Kızılay’ın genel müdürlük teşkilatı haricinde olan tüm aşamalarındaki görevleri gönüllüdür. Türkiye de 81 vilayetimizde şube ve temsilcilik olarak örgütlenen Kızılay’ın Ankara da genel merkez oluşumu olarak genel merkez genel kurulu, yönetim kurulu, denetim kurulu ve ihtiyârî organlar olarak icrâî organ olarak ise genel müdürlük ve teftiş kurulundan oluşmaktadır.¹⁶⁵

Kızılay ilk olarak askeri sağlık teşkilatlanmasını gönüllülük esas alınarak cephe gerisinde hastane ve şifahaneler ile seyyar sağlık heyetleri oluşturmuştur. Nicelik olarak verilebilecek sivil ve askeri kayıpların azaltılması, bu durumun savaş esnasında motivasyon ve moral oluşturmasına sağladığı katkı bakımından başarılı

¹⁶⁰ Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti.

¹⁶¹ Tuba İşler, s.20

¹⁶² <https://www.kizilay.org.tr/Haber/AramaSonuclari?Kelime=hilal-i%20ahmer>

¹⁶³ *1935’te Türkiye Kızılay cemiyeti ismini almıştır. Konu bütünlüğü açısından yer yer metin içerisinde Kızılay kelimesi kullanılacaktır.

¹⁶⁴ Tuba İşler, s. 31.

¹⁶⁵ Türkiye Kızılay Derneği Tüzüğü , 2009.

faaliyetlere imza atmıştır. Kuruluş döneminden sonra bu başarılı faaliyetlerin ilk örnekleri arasında;1877-1878 Osmanlı - Rus savaşı, Osmanlı - Balkan savaşları, Trablusgarp savaşı (Osmanlı-İtalya) sayılmaktadır. ¹⁶⁶ Osmanlı devletinin savaşlardaki sağlık hizmetlerinin stratejik önemini fark etmesine istinaden araç - gereç ve teşkilatlanmasına hız verilen Kızılay cemiyeti birinci dünya savaşında Çanakkale cephesinde önce ordu ile müşterek daha sonra tamamen kendi kontrolünde büyük çapta hasta ve yaralı tahliye işlemleri gerçekleştirmiştir. Bu tahliye işlemlerinde günlük taşınan yaralı ve hasta sayısı 5000 kişiye ulaşmıştır.¹⁶⁷

Uluslararası Cemiyet olan Kızılhaç'ın bir parçası olmakla birlikte, meşru ve ulusal bir cemiyet olarak “*Osmanlı Hilal-i Ahmer*” yönetiminin bağımsız hareket edebilmesi, günümüzde de örnek alınabilecek bir oluşum içinde olduğunu göstermektedir.¹⁶⁸

Cemiyet yöneticilerinin Darülfünun Muallimleri ile Osmanlı Devletinin ileri gelen yöneticileri arasından olması, Osmanlı siyasi ve sosyal hayatının gelişiminde katkı sunmuştur. Cemiyetin çeşitli yardım kuruluşları “*Veremle Mücadele Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Fukaraperver Cemiyeti vs.*” ile yurt içinde; “*Kızılhaç ve Uluslararası Kızılay*” ile yurt dışında yakın teması vardı. Cemiyet başlangıçta savaş zamanında ordu, hasta ve yaralıların tedavilerine yardımcı olurken daha sonra sosyal projelerde kendini göstermeye başlamıştır. Cemiyet bu noktada Osmanlı hanımlarının da topluma açılan kapısı olmuştur. Gerek bağışçı ve bağış organizasyonları ile bağış toplayan hanımların, hanedan mensupları ve devlet ileri gelenlerinin eş ve kızları olması, Osmanlı kadınlarının toplum hayatına girmelerini teşvik etmiştir.¹⁶⁹

Cemiyet, başlattığı hemşirelik-hastabakıcılık eğitimleriyle hanımların meslek edinmesine katkıda bulunmuştur. Cemiyet, toplum nezdinde ve resmi kurumların ihtiyaçlarını karşılamada bir takım üretim faaliyetlerini başarı ile yürütmede en gözde yardım kuruluşumuz olmuştur. Yokluk ve harp esnasında kullanılan az maliyetli gıda ve araç gereç temini, tarım faaliyetleri, ambarlar ile malzeme stok ve sevkiyatı ve

¹⁶⁶ Tuba İşler, 2017.

¹⁶⁷ Lokman Erdemir, 2015.

¹⁶⁸ Ahmet Zeki İzgöer, s.5-7.

¹⁶⁹ Ahmet Zeki İzgöer, s.47-50.

imalathanelerle çok ucuza üretim faaliyetini gerçekleştirmiştir. Cemiyet üretim merkezi ve bir işletme gibi konumlanarak günümüzde de işlevselliğini artırarak iftihar vesilesi olan yardım kuruluşlarımız arasındadır.¹⁷⁰

Kızılay, başlangıçta cephedeki askerlerin sağlık sorunlarına eğilmekte iken savaşın getirdiği olumsuz şartların sivillerin üzerindeki etkilerine kayıtsız kalmamış, gücü nispetinde sivillere de yardım elini uzatmıştır. Bu noktada evinden çıkamayan hastalara dahi tabip ve ecza hizmeti sunmuştur. Gelişen teknoloji ile birlikte modern çağda Kızılay tüm çatışma, savaş, doğal afet bölgelerinde sivillere yönelik sağlık, barınma, kurtarma hizmetlerini bilhassa yaşam koridoru olarak isimlendirdiğimiz sivillerin güvenli bölgelere nakli hususunda son derece başarılı seviyeye ulaşmıştır. Tahliye sırasında ve sonrasında ihtiyaç arz eden sağlık ve barınma hizmetlerini sunmakta öncü kuruluşumuzdur.

3.8.2. 20. YY da Osmanlıda Çatışma Bölgelerinden Yaralı ve Hasta

Tedavi ve Tahliye Süreci

Savaş ve çatışma bölgelerinde modern anlamda yapılan sağlık hizmetlerinin ilk örneklerini 19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devletinde görmekteyiz. Bu sebeple Kızılay Cemiyetinin kuruluşuna denk gelen 1880 ile 1915 arasında Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyetinin tarihinde önemli yer tutan birkaç örnek ile konuyu ele alabiliriz.

3.8.3. 1915 Ermeni Tehciri Sırasında Oluşturulan Yaşam Koridoru

Tarih ve politika sahnesinde hala tartışmalı olarak yer alan ermeni meselesi ve Ermeni Tehciri(göçü) olarak bilinen olayda Osmanlı Devleti arşivlerinde yer alan belge ve vesikalarda göç ettirilen Ermeniler ve göç ile alakalı yapılan işler kayıtlanarak günümüze kadar ulaştırılmıştır. Günümüzde sayısız kitap, araştırma, makale ve elbette politik malzeme olarak siyaset ve devletlerarası münasebetlerde kullanılmaya devam etmektedir. Bu açıdan batılı ve Ermeni çevrelerin iddialarının

¹⁷⁰ Ahmet Zeki İzgöer; Ramazan Tuğ, 2013.

tarihi ve ilmi temellerden ziyade sübjektif eser ve değerlendirmelerden oluştuğu; bu münasebetle devletlerarası ilişkilerin çarpıştırılmasına hizmet ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Tehcirin başlı başına bir araştırma konusu olmasından dolayı ayrıntısına girmeden sivillerin hayatlarına sürdürme, insani yaşam koridoru çalışmamızın bir örneği saydığımızdan değinmeden geçmek istemedik.

“Osmanlı belgelerinde Ermenilerin sevk ve iskânı” isimli TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından basılan eserde ayrıntısıyla; “sevk ve iskân öncesi olaylar, komitelerin faaliyetleri, sevk ve iskânın sebepleri, dönemin bakanlar kurulunun aldığı kararlar, sevk ve iskân ile tahliyenin gerçekleştiği bölgeler, sevk ve iskân edilenlerin tahliye sonucu hangi bölgelere intikal ettirildikleri, sevk ve iskân bölgelerinin genişletilme sebepleri, sevk ve iskân edilen Ermenilerin tahliye sürecindeki ekonomik maliyetlerinin nasıl karşılandığına dair ayrıntılar, sevke tabi tutulan Ermenilerin geride bıraktıkları yerleşim yerlerinin durumları, hangi Ermenilerin tahliye haricinde bırakıldıkları, ermeni kadın ve çocukların durumları ile tahliye için elverişliliğinin ölçülmesi, Osmanlı Devletinin sevk ve iskân esnasında tahliye güzergâhı boyunca suç işleyenlere karşı yaptığı yaptırım ve tedbir amaçlı önlemleri, sevk ve iskânın yapıldığı bölgelerde soruşturma komisyonları kurulması, tahliye işlemleri sırasında suç işleyenlere verilen cezalar, Osmanlı Devletinin sevk ve iskâna tabi tuttuğu Ermenilerin geri dönmeleri için oluşturduğu önlemler” ve pek çok konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.¹⁷¹

Tarihimizdeki bu olayın gerçek ve itibar edilmesi daha doğru olan kayıtlarına göre 428.000¹⁷² civarında ermeni, sevk ve iskân sonucu buldukları çatışmalı bölgelerden tahliye edilmiştir. Bunların sağ ve sağlam olarak ordu, mülki idare ve tüm yerel imkânların işbirliği ile yeni yerlerine intikali sağlanmıştır. Savaş ve çatışma bölgelerinden sivillerin nakledilmesine benzerliği nedeniyle çalışmamızda değindiğimiz ermeni tehciri meselesi de devrin şartlarına göre başarı ile tamamlanmış çok boyutlu bir tahliye, sevk ve iskân faaliyeti olması yanında aynı zamanda sivillerin sağ olarak insani yaşam koridoru olarak isimlendirilen olgunun tarihteki örnek ve öncüllerinden biridir.

¹⁷¹ Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve Iskânı, s. 5-8.

¹⁷² Tüm Osmanlı arşivlerinde ufak tefek farklarla bu rakam 428.000 olarak gösterilmektedir

3.8.4. Çanakkale Savaşı

İtilaf Devletlerinin Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Çanakkale'ye bir taarruz harekâtının yapılması için fikir birliğine vararak, boğazı bir ay içinde aşarak İstanbul'u işgal etmek için deniz ve kara kuvvetlerini Çanakkale'ye göndermeleri ile yaşanan savaştır. Deniz harekâtından istedikleri sonucu elde edemeyen itilaf kuvvetleri 25 Nisan 1915'te kara birliklerinin çatışma alanı olarak Anadolu Yarımadası'nda Beşige ve Kumkale; Gelibolu Yarımadası'nda ise Seddülbahir, Kabatepe ve Arıburnu mevkiileri ile başlayan çıkarma süreci tüm Çanakkale bölgesine yayılması ile savaşın şiddeti tüm bu bölgede hissedilmiştir.¹⁷³

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı savaşlarda ordu birlikleri bünyesindeki sağlık hizmetlerini yürüten birimleri, daha önceden yaşanmış savaşlardaki Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti ile oluşturulan işbirliği, neticesini 1. Dünya Savaşı ve Çanakkale Cephesi ile üst seviyeye taşımıştır. Bu noktada Kızılay Cemiyetinin çalışma sistemine uygun olacak şekilde ortak bir sisteme geçilmeye çalışılmıştır. Hatta bu sebeple; “*Seferde bulaşıcı hastalıkların teşhis ve tedavisi hakkında muhtıra*” ve 23 Eylül 1915 tarihli “*Hafif Yaralı Hastane Baştabipliğine*” gönderilen 7 maddeyi içeren bir talimatname ile bu sisteme işlerlik kazandırmak için gerekli adımlar atılmaya çalışılmıştır.¹⁷⁴

Cephede hastalanan ve yaralanan askerlerin, tedavi-nakil işlemleri Kızılay Cemiyeti ile ordu birliklerinin oluşturduğu belli bir sistem dâhilinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu sistem dâhilinde yaralı ve hasta askerler; tezkereci askerler aracılığı ile ilk müdahale için tabur doktoruna, daha sonra bölük tezkerecisi veya sıhhiye onbaşısı nezaretinde hafif yaralı toplama mahalline getirilmiştir. Sıhhiye arabaları da toplama mahalline gelen yaralı ve hastaları büyük sargı yerine getirirdi.¹⁷⁵ Bu sistem çatışma süresince adeta bir kısır döngü olarak devam ederdi. Yaralılardan acil ameliyat ve müdahale ihtiyacı olanlar ameliyat çadırlarına götürülmüş, yaya olarak gidebilecekler civar hastanelerden en uygun ve yakın olanına gönderilmiştir. Kendi gidemeyecek durumda olanlar büyük sargı

¹⁷³ Tuba İşler, s.31.

¹⁷⁴ Tuba İşler, s.44.

¹⁷⁵ Tuba İşler, s.46.

yerlerine hasta ve yaralı taşıyan görevli arabalarca götürülmüştür. Büyük sargı yeri ismi verilen mahalde yapılacak müdahale ve tasnif sonrası yaralı ve hastalar durumlarının gerektirdiği Menzil Harp Hastanelerine, nakil olamayacak ağır yaralılar en yakın ağır yaralı hastanesine, kısa sürede iyileşebilecek olanlar Hafif Yaralı Hastanelerine sevk edilmiştir.¹⁷⁶ Göz ile ilgili hastalık ve yaralanma yaşayanlar göz tedavisine uygun olmayan savaş şartlarından dolayı İstanbul'daki Donanma Hastaneleri'ne nakil edilmiştir.¹⁷⁷

Çanakkale Savaşı tarihsel açıdan büyük çarpışmaların yaşandığı bir savaş olması münasebetiyle hasta ve yaralı askerlerin yanı sıra o bölgede yaşayan halkın büyük çapta etkilendiği bir savaş olmuştur. Bu konuda en önemli görevi civar hastaneleri, civar hastaneleri içerisinde de Çanakkale Merkez Hastanesi üstlenmiştir.¹⁷⁸ Kızılay Cemiyeti sadece hasta ve yaralı tedavisi değil; aynı zamanda nakdi yardımlar ile günlük kullanılan ihtiyaç malzemelerinin sevk ve idaresini ordu ile birlikte üstlenmiştir.

Bölgede yaşayan sivil unsurların şehir merkezlerinden köy ve mezralara sığınmak zorunda kalmaları ve acziyete düşmeleri nedeniyle memurlara maaşlarının yarısı devlet tarafından peşin ödenmiş, muhtaç ve kimsesiz halka Kızılay Cemiyeti vasıtasıyla gerekli olan yardımlar yapılmıştır.¹⁷⁹

Gelibolu'da Kızılay Cemiyeti tarafından kurulmuş Hilal-i Ahmer Hastanesi (19 Nisan 1915), İstanbul'a nakledilemeyecek olan hasta ve yaralıların tedavisini gerçekleştirmiştir.¹⁸⁰ Bu hastane itilaf kuvvetlerinin bombardımanı sonucu istenen amaca ulaşamamış, Şarköy'e nakledilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra ise Şarköy'den Tekirdağ'a nakledilmiştir.¹⁸¹ Çanakkale ve savaşın devam ettiği bölgelerin hasta ve yaralı, asker ve sivil halkın teşhis ve tedavisine cevap verilememesinden dolayı nakil işlemlerine ağırlık verilmiştir. Bu ihtiyaca cevap

¹⁷⁶ Tuba İşler, s.47.

¹⁷⁷ Tuba İşler, s.48

¹⁷⁸ Tuba İşler, s.62

¹⁷⁹ Tuba İşler, s.52. Bkz: Kızılay Arşivi s.71.

¹⁸⁰ Tuba İşler, s.62

¹⁸¹ Tuba İşler, s.63 Bkz: Kızılay Arşivi,193/315.

verebilecek yer olarak ulaşım ve sağlık imkânlarının gelişmiş olmasından dolayı İstanbul seçilmiştir.

İstanbul’da faaliyet vermek üzere Kızılay Cemiyeti tarafından; “*Galata, Beyoğlu, Darüşşafaka hastaneleri, Cağaloğlu Kız Sultanisi, Kadırga Veladethanesi, Zapyon Mektebi, Darülfünun Tıp Fakültesi*” Hilal-i Ahmer Hastanelerine dönüştürülmüştür. Buralarda toplam 19344 yaralıya tedavi hizmeti verilmiştir. Ayrıca Fatih ve Üsküdar’da doktor ve personeli Kızılay Cemiyetine ait olmak üzere iki dispanser açılmıştır. İstanbul’a nakledilmiş hasta ve yaralılardan evde kalanlara ise doktor gönderilmiştir. Bu tedavilerde kullanılan ilaçlar Fatih ve Aksaray’daki eczanelerden Hilal-i Ahmer hesabına ücret olmaksızın sağlanmıştır.¹⁸²

Hasta ve yaralıların büyük rakamlara ulaşması sonucunda, Şirket-i Hayriye tarafından Gülnihal isimli tarihimizde sembol olmuş vapur başta olmak üzere Şirket-i Hayriye vapurları Kızılay Cemiyeti hizmetine verilmiştir.¹⁸³

Çanakkale Cephesi’nde devam eden çatışma alanlarında; yaralı, hasta ve ölülerin yüksek sayılara ulaşması ve bu durumdakilere gerekli hizmetlerin verilememesi sebebiyle kısa süreli ateşkesler yapılmıştır.¹⁸⁴ Söz konusu işlemler “*Hilal-i Ahmer Cemiyeti*” (Kızılay) ve “*Salib-i Ahmer*” (Kızıllaç) aracılığıyla yürütülmüştür. Bu sürecin ortaya çıkmasındaki en büyük etkenlerin başında vefat edenlerin defnedilememesi ve salgın hastalıkların yayılmaya başlamasıdır.¹⁸⁵ Bu noktada Osmanlı Devleti ile İtilaf Kuvvetlerinden İngilizler ile yapılan görüşmelerde ölülerin defni yaralıların nakli öncelikli ateşkes konusu olmuştur. Osmanlı Devleti 5. Ordu Komutanı Sanders Paşa İle İngiliz Yarbay Skeen arasında Kabatepe’de yapılan mukavele ile her iki tarafın subay ve doktorları gözetiminde yeterince tezkereci asker ile ölü ve yaralı tahliyesine yönelik ilk ateşkes 23 Mayıs 1915’te yapılmıştır.¹⁸⁶ Ateşkes her iki tarafın anlaşması gereğince savaşan askerlerin siperlerde kalması, bu siperlerden ayağa kalkarak kendini göstermesi anlaşma

¹⁸² Cemal Sezer, s.376.

¹⁸³ Kızılay Arşivi, 44/168.

¹⁸⁴ Tuba İşler, s.65.

¹⁸⁵ Tuba İşler, s.65.

¹⁸⁶ Tuba İşler, s.66-67.

dışında herhangi bir harekette bulunmamaları sonucu büyük oranda amacına ulaşmıştır. Yaralı ve ölü taşıma işlemleri bitince savaşa kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Bu ateşkes esnasında Türk tarafı 2981 şehit olan askerimizi gömmüştür.¹⁸⁷

Çanakkale Cephesinde ordunun Sıhhiye Reisliği imkânları ve gönüllü kuruluşların katkıları ile gerek askerlerin gerek sivillerin yaralı, hasta olanlarının tedavileri ve sivillerin daha güvenli alanlara sevk ve iskânı beraberce icra edilmiştir. Bilhassa yaralı ve hastalar için teşkil edilen sargı merkezleri, hastaneler, aşı istasyonları, ameliyat merkezleri ve nihayetinde her çeşit günün imkânlarında geçerli nakil vasıtaları, hatta Hilal-i Ahmer emrindeki vapurlar ile Çanakkale Deniz(kara) Savaşlarında asker ve sivillerin hayatta kalmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Hasta ve yaralılar ile birlikte sivil unsurlar da daha güvenli alanlara nakledilmişlerdir.

Çanakkale Savaşı boyunca hasta ve yaralı asker ve sivillerin tedavisinde gerekli olan faktörlerden biriside eczacılardır.¹⁸⁸ “*Hilal-i Ahmer Cemiyeti*”ne ait sağlık yerleşim yerlerinin saldırıdan beri tutulması gerektiği uluslararası savaş hukuku esaslarından olmasına rağmen, itilaf kuvvetlerince yapılan sayısız ihlaller ile karşı karşıya kalmıştır. Bu ihlaller sonucu ölüm ve yaralanmalar olmakta ve verilen sağlık hizmetleri aksamaktaydı.¹⁸⁹ Bombalamaların kasten yapıldığına dair ele geçen belgelerden sonra Enver Paşa sağlık merkezlerine yapılan saldırıların durdurulmasını, aksi takdirde Osmanlı Devleti muhafazası altındaki esirlere müteakabiliyet esasına dayalı muamele yapılacağını itilaf devletleri hükümetlerine ihtar etmiştir.¹⁹⁰

Lapseki, Gelibolu, Maydos ve Çanakkale Cephesinde bulunan daha birçok yerleşim yerleri savaş hukukuna ve sözleşmelere aykırı olarak saldırıya uğramıştır. Bu saldırılar sonucu güvenli bölgelere intikal ettirilmiş insanların birçoğu yaralanmış ve hayatlarını kaybetmiştir. Bombalanan hastaneler ve sivil taşıyan vapurlar ile sağlık

¹⁸⁷ Nurer Uğurlu, İhsan İlgar, s.104.

¹⁸⁸ Tuba İşler, s.70.

¹⁸⁹ Kızılay Arşivi,270/52.

¹⁹⁰ Tuba İşler, s.78.

hizmetlerine tahsisli vapurların uğradığı taciz ve taarruzlarla verilen askeri ve sivil kayıpların sayısı artmıştır.¹⁹¹

3.8.5. Dünya Savaşı: Osmanlı Devleti Doğu Cephesi

Birinci Dünya Savaşı 28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle başlamıştır. Osmanlı Devleti de Birinci Dünya Savaşı'na 11 Kasım 1914 tarihinde İngiltere ve Rusya'ya resmen savaş ilan ederek katılmıştır.¹⁹²

Osmanlı Devleti 1 Kasım 1914 günü Rus ordusunun sınırimızı geçmesiyle doğu cephesinde harbe başlamıştır. Savaşın etkilerinin yaşanıldığı alan H. Altınbilek ve N. Kır'a göre *“38-42 enlemleri ile 36-50 boylamlar arası olup Bakü'den Sivas'a 1200 km uzunlukta, eni Samsun'dan Urfa'ya 500 km olup yüzölçümü yaklaşık 600 bin km karedir.”*¹⁹³

Birinci Dünya Savaşı'nın devam etmesi sebebiyle bölgede yerleşik Osmanlı vatandaşlarının sayısı tam olarak bilinmemekle beraber 3.ordu komutanlığının seferberlik ilanından sonraki mevcudu F. Belen'e göre *“189 bin 562 insan, 60877 hayvan mevcudu olarak tespit edilmiştir.”*¹⁹⁴

Seferberlik esnasında öncelik ordu mensuplarının tedavisi olmak üzere cephe gerisinde Erzurum'da hastanelerde 900 yatak ayrıca 3 tane de sağlık istasyonu yer almaktaydı. 189 bin kişilik bir ordu için cephedeki hastanelerde 1800, geride 2850 olmak üzere toplam 4650 yatak bulunmaktaydı.¹⁹⁵

Yetersiz olan 3. ordu sıhhiye hizmetleri, savaşın sivil halkın zarar görmeye başlamasıyla ilerleyen düşman kuvvetlerinin sivil halkı göçe mecbur bırakması neticesinde daha emniyetli bölgelere intikali ordu gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Bu göç esnasında sivil halkta görülmekte olan salgın ve bulaşıcı hastalıkların göç

¹⁹¹ Tuba İşler, s.70-78.

¹⁹² İsmet Görgülü, s. 50.

¹⁹³ Abdullah Atay, s. 2.

¹⁹⁴ Abdullah Atay, s. 5.

¹⁹⁵ Abdullah Atay, s. 12.

edilen yerlere taşınmaması amacıyla her liva¹⁹⁶ merkezinde bir laboratuvar mevcudiyeti elzem görülmüştür. Savaş bölgesi hastanelerinde bulunması gereken sağlıkçıların silahaltında olmasından dolayı, “*Hilal-i Ahmer*” hastanelerinden hasta bakıcı olarak görevlendirme yapılmıştır. Bu anlamda sadece cephede bulunanların değil; halk arasındaki hastalıklar ile salgın hastalıkların tedavi ve bulaşmasını engelleyici roller üstlenmiştir.¹⁹⁷

Osmanlı devletinin birinci cihan harbi sırasında, doğu cephesinde sivil sıhhiye teşkilatının yetersiz olması sebebiyle 3. Ordu kontrolünde, sivil halkın cephe içinde ve cephe gerisindeki güvenli yerlere göç olayının gerçekleştirilmesinde ordu, sağlık hizmetleri faaliyetlerini büyük oranda üstlenmek zorunda kalmıştır. 3. Ordunun bu görevi yerine getirmiş olması sonucu ordu içinde sivil halk kaynaklı salgın hastalıkların yayılması artırmıştır.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen 3. Ordu, sivil halka hizmet veren hastane ve personelinin yetersizliğinden dolayı salgın hastalıklarla mücadelede “*84 doktor 107 sağlık memuru 28 aşı memuru 8 adet etiv*”^{*198} ile çok büyük katkı sunmuştur. Hatta seçkin sıhhiye çavuşlarına aşı kursu vererek salgın hastalık aşılmasında personel eksiğini tamamlamaya çalışmıştır.¹⁹⁹

3.ordu göç etmek zorunda kalan sivil halka uygulanacak sağlık hizmetleri için yapacağı çalışmaları sistemleştirmek için adımlar atmıştır. Bu adımlar çerçevesinde ilk olarak göç edemeyecek durumdaki sivil halkın tespit edilerek hastanelere naklinin gerçekleştirilmesi, devam edebilecek durumda olup sıhhi yardıma ihtiyaç duyanların yol boyunca ihtiyacı olabilecek ilaçlarının mümkün olabildiğince temin edilmesi sağlanmıştır. Göç yolu belirlenirken sıhhiye istasyonlarına yakın noktalar göz önüne alınmıştır.

Ordunun genel olarak uyguladığı hizmetler olarak 3. Ordu sıhhiye başkanı Tevfik Salim Sağlam’dan (1882-1963) edindiğimiz bilgilere göre “*muhacirleri bit muayenesinden geçirmek, elbise dezenfeksiyonu yaptırtmak, çiçek-kolera-tifo aşısı*

¹⁹⁶ Kaza ile vilayet arasındaki büyüklükte bir yerleşim yeri.

¹⁹⁷ Abdullah Atay, s. 51.

¹⁹⁸ Etiv; 60 ile 250 derece arasında genellikle sterilize etmekte kullanılan laboratuvar fırınıdır.

¹⁹⁹ Abdullah Atay, s. 83.

yaptırılmıştır. Bu kapsamda 1916 dan 1917 tarihine kadar 23 muhacir istasyonunda 328051 muayene işlemi yapılmış,113761 kişi kolera aşısı,79380 kişiye 2.kolera aşısı,116824 kişiye çiçek aşısı,6975 kişiye tifo aşısı yapılmıştır. Bu süre içerisinde muhacir hastanelerine 5424 kişi yatırılmış ancak bunlardan 1529 u ölmüştür.”²⁰⁰

3.Ordunun kontrol ettiği savaş bölgesinde günün koşulları göz önüne alındığında her çeşit yük ve binek hayvanlarının da veteriner hizmetleri için sivil ve ordu veterinerleri müşterek çalışarak gerekli ilaç ve aletleri temin etmeye ve hayvanların gereksiz yere telef olmaları önlenmeye çalışılmıştır.

Birinci dünya savaşında 3. Ordumuzun savaştığı bölgelerde askeri unsurların sağlık hizmetlerini yerine getirmede sıhhiye başkanlığı ve alt birimleri görevliydi. Bu birimler, savaştan etkilenen ve bulunduğu yeri terk etmek zorunda kalan halkın, daha güvenli bölgelere nakledilmesindeki süreci, sivil halkın ve yerel mülki makamların işbirliği ile cana ve mala gelebilecek zararları en az seviyede tutmak suretiyle halkın göç etmedeki arzu ve zorunluluğu ihtiyacını karşılamıştır.

Bu sağlık hizmetleri yerine getirilirken boşaltılan veya harap olmuş yerleşim yerlerindeki kullanılmayan okul, resmi daire binaları süratle hastanelere, sıhhiye istasyonlarına çevrilmiştir. Yol güzergâhlarında dezenfeksiyon işlemleri için ‘’buğu sandığı’’ ismi verilen yepyeni bir icat yapılmış, salgın hastalıkların önlenmesinde özellikle tifo hastalığının yayılmasını engellemekte kullanılmış günün şartlarında fevkalade addedilen bu buluş Doktor Ahmet Fikri tarafından bulunup geliştirilmiştir.²⁰¹

Yük ve binek hayvanları için her vilayette var olan tarım ve ziraat bakanlığı taşra teşkilatları ve 3. Orduda her bir alay seviyesinde var olan alay veterinerlikleri işbirliği ile çalışmışlardır. Hem 3. Ordunun, hem sivil halkın kullanımındaki yük ve binek hayvanlarının sağlık durumları kontrol edilmiş, tedaviye ihtiyaç duyulmasından dolayı tüm cephe ve gerisinde hayvanlar için sıhhiye müesseseleri teşkil edilmiştir.²⁰²

Modern çağda yaşam koridoru diye adlandırdığımız kavram, savaş ve çatışma bölgelerinden kurtarılacak sivil halkın güvenli bir alana taşınmasıdır. Birinci dünya

²⁰⁰ Abdullah Atay, s. 84.

²⁰¹ Abdullah Atay, s.92.

²⁰² Abdullah Atay, s.111.

savaşında Osmanlı devletinin aynı anda 7 cephede savaştığı düşünülduğünde ve o dönemin koşulları içinde değerlendirildiğinde, zor şartlarda da olsa “yaşam koridoru” veya “göç yolu” oluşturularak sivil halkın yüzlerce kilometre ötedeki güvenli alanlara tahliye edilmesi, “yaşam koridoru” ifadesine sığmayan ancak bu kavramı da içinde barındıran büyüklükte bir anlamı olduğunu görmekteyiz.

SONUÇ

Savaş; devletler hukukuna göre, iki veya daha çok Devlet arasında, tarafların birbirlerine iradelerini kabul ettirmek maksadıyla ve Devlet hukukunca düzenlenmiş kaideler gereğince yapılan silahlı bir mücadele olarak tanımlanabilir. Birçok dinde savaş önemli bir yer tutmaktadır. Haçlı Seferleri, Hristiyanlar açısından bakıldığında, savaşmanın dinlerini korumak için birleşerek yaptıkları bir mücadele olarak değerlendirilebilir. İslam’a göre de savaş, Allah’ın, insanlığın maslahatını en iyi şekilde karşılayacak ve onların mutlak yararına olacak en son ve en mükemmel iradesi olan İslam’ın insanlara ulaşmasını engelleyen güçlerle Allah yolunda can, mal, dil ve diğer bütün vasıtalarla mücadele etmek ve bu uğurda bütün gayretini sarf etmektir.

Savaşlar kaynakların kontrolü için ortaya çıkmıştır. En başta yiyecek ya da su olan kaynak, şu an petrol veya farklı enerji kaynakları için savaşlar çıkmaktadır. Gelecekte petrolün yerini yine su ve yiyecek alması muhtemeldir. Önceleri rakibini bile öldürmeyen insanlar, şu an alakası olmayanları öldürmekten kaçınmamaktadır. İlk tarım devletlerinde yeterli ürünü alamayan insanlar karnını doyurabilmek için komşu bölgelere saldırmışlarsa da günümüzde modern insan geleneksel savaşları bırakmış, nükleer bombalarla dakikalar içinde tüm insanlığı yok etme tehlikesini ortaya çıkarmıştır. Bu durumlar savaşları çeşitlendirmişlerdir. Başlıca savaşları; **“geleneksel ve gelenek dışı savaş, nükleer savaş, iç (sivil) savaş, asimetrik savaş vb. gibi sınıflandırabiliriz.”**

“Dünya tarihinde bütün insanlığı ilgilendiren birçok savaş olmuştur.” Haçlı Seferleri, İstanbul’un Fethi, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı bu savaşlardan bazılarıdır. Savaş tarihine baktığımızda nedenleri, sonuçları, kullanılan araç gereçler, silahlar değişmesine rağmen, değişmeyen tek şey savaşların şiddetinin artması ve buna bağlı olarak sivil kayıpların çoğalmış olması değişmemektedir.

Sivil kayıpların olması savaşın bir hukuksal boyutunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devletlerin, gerekçesi ne olursa olsun doğrudan veya dolaylı bir şekilde, bir başka devletin iç veya dış işlerine karışmaya hakkı olmamakla birlikte; devlete karşı silahlı müdahale veya devletin kişiliğine, siyasal, ekonomik, kültürel unsurlarına karşı tehdidi uluslararası hukuka aykırıdır.²⁰³ Devletler, bir başka devleti kendilerine tabi kılmak için rejimini yıkmaya, toprak bütünlüğünü bozmaya, iç işlerine müdahale etmeye, yıkıcı terörist faaliyetleri örgütlemeye, mali destek sağlamaya teşebbüs edemez.²⁰⁴ Savaşlar tabiatı gereği olağanüstü durumları beraberinde getiren, amaca ulaşmak için her türlü mücadelenin meşru görülmekte olduğu vakalardır. Ancak her ne olursa olsun savaş esnasında, tarafların hem düşmana karşı hem de kendi içlerinde uymaları gereken kurallar olmalıdır. Savaş hukukunda olduğu gibi, İslam hukukçuları da cihad²⁰⁵ kavramı için sınırlandırmalara değinmiş, cihadı ölçsüz bir şiddet hareketi olmaktan çıkarıp, hak ve adalete dayanan bir hareket olduğuna vurgu yapmışlardır.²⁰⁶

Savaş beraberinde yaralanma ve ölümler de getirmektedir. Bu nedenle savaşlarda sağlık hizmetleri de önem arz etmektedir. Dünya savaş tarihi incelendiğinde savaş sonucunda yaralanmaların olmasının yanı sıra; savaş, göç ve ticaret gibi büyük kitlesel hareketlerin, salgın hastalıkları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Savaşın olumsuz koşulları nedeniyle sağlık hizmetlerindeki yetersizlik, gerekli hijyenin sağlanamaması gibi sebeplerden ötürü hastalıklar hızla artmış ve ölümleri getirmiştir.²⁰⁷

²⁰³ Sadi Çaycı, s.7.

²⁰⁴ Sadi Çaycı, s.7.

²⁰⁵ İslam hukukunda gaye ve mahiyeti bakımından farklı olduğu düşünüldüğü için “savaş” yerine kullanılan kelime. Bkz: Ahmet Yaman, s.49.

²⁰⁶ Ahmet Özdemir, s. 204.

²⁰⁷ Oya Dağlar Macar, s.30.

Savaş bölgelerinde sivil yaralanmaların yanı sıra askerlerin sağlığı içinde önlemler alınmaktadır. Askerlerin sağlıklarının korunması ve takibi ordu için en önemli işlerden biri olmuştur. Bu sebeple komutan ve doktorlar askerlerin sağlıkları konusunda gerekli tedbirleri almalıdır. Bu anlamda Osmanlı ordusunda askerlerin el, yüz ve ayak temizlikleri için her gün yıkatılması, taburlarda ilaç sandıklarını taşımak üzere kadrolu hayvanlar tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁰⁸ Bu bağlamda kurumsallaşma; Askeri Sağlık Hizmetleri Anabilim Dalı'nın kuruluşu 1904'te Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyatı'nın (Gülhane Askeri Tıp Akademisi) kurulmasıyla başlamıştır. Tıbbiyeden mezun olan askeri tabiplerin, pratik yetenek kazanmaları, barışta ve savaşta sağlık hizmetlerinin sevk ve idaresi ile hastane yönetimini öğrenmeleri amacıyla "Askeri Sıhhi Hizmetler Enstitüsü" kurulmuştur.

Askeri Sağlık Hizmetleri uzmanlığı ilk olarak 1929 yılı tüzüğünde Genel Askeri Tababet Uzmanlığı olarak, daha sonra "*Sahra Sıhhiye Hekimliği*", "*Askeri Sıhhiye Hekimliği*" gibi çeşitli adlarla tüzüklerde yer almıştır. 1984 yılında Sağlık Bilimleri Enstitüsünde Askeri Sağlık Hizmetleri Merkezi bünyesinde yeniden teşkil edilmiş, 1990 yılından itibaren doktora eğitimi verilmeye başlanmıştır. 6 Kasım 2008 tarihi itibari ile Tıpta Uzmanlık Tüzüğünde ve Tıp Fakülteleri Temel Tıp Bilimleri Bölüm Başkanlığı altında yeniden yapılandırılmıştır.²⁰⁹

Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti sağlık hizmetlerinin gelişimi incelendiğinde en önemli kurumlardan biri, halen faaliyetlerini sürdüren, Türk Kızılay'ıdır. 1868 yılında resmi olarak "*Mecruhin ve Mazrâ-i Askerîyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti*"²¹⁰ adıyla kurulan Türkiye Kızılay Derneği²¹¹ 1877 yılına kadar istenilen şekilde varlık gösterememiştir. Bunun üzerine yerini ve adını Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne bırakmıştır.²¹² Avrupa'daki Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne muvazi olarak

²⁰⁸ ATASE, s.62.

²⁰⁹ <https://docplayer.biz.tr/12319387-Tukmos-askeri-saglik-hizmetleri-komisyonu-1-donem-uyelerimustafa-ozer-ahmet-ruhi-toraman-mehmet-cetin-metin-hasde.html>

²¹⁰ Osmanlı Hasta ve Yaralı Askerlere İmdat ve Yardım Cemiyeti.

²¹¹ Murat Uluğtekin; M. Gül Uluğtekin, s. 2.

²¹² Fatih Dervişoğlu, s.31.

1877 yılında Osmanlı – Rus savaşı öncesinde kurulan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ilk icraatına bahsi geçen savaşta başlamıştır.²¹³

20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu topraklarının sahne olduğu savaşlarda etkin insani yardımları bulunan Cemiyet, Cumhuriyet yönetiminin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı nadir kurumlardan biridir. 1935 yılında Atatürk'ün önerisiyle Türkiye Kızılay Cemiyeti, 1947 yılında da Türkiye Kızılay Derneği adını alan kurum, günümüze kadar etkinliğini sürdürerek gerek ulusal gerekse uluslararası yardım cemiyetleri arasında önemli bir konuma sahip olmuştur.²¹⁴

Savaş ve çatışma bölgelerinde yaralıların tedavisinin yanı sıra sivil kayıpların ve yaralanmaların önüne geçilmesi savaş bölgelerinden sivillerin uzaklaştırılması için yaşam koridoru uygulaması yapılmıştır. “yaşam koridoru” kavramını iki ayrı alan olarak tanımlamaya çalışmak daha doğru olacaktır. Birincisi; insanın insan olmaktan kaynaklanan hakları olan ve doğal hukuk ile gelişip günümüze gelen insancıl hukuktur. İnsancıl hukuk; savaş veya silahlı çatışma durumlarının etkilerini sınırlandırmak amacıyla insanlara yapılması gereken yardımlar denilebilir.²¹⁵ Bu noktada yaşam koridoru savaşan bölgedeki insanlara savaştan etkilenen sivil unsurlara asgari seviyede yardım götürülmesi için somut bir biçimde savaşan tarafların bir kısım çatışmasız alan açması sonucu ulaştırılan yardımlardır.

İkinci olarak yaşam koridorunu 19. yüzyılda gelişmeye başlayan ve 20. Yüzyılda somut adımlarla gelişmeye devam ederek günümüzde insan hakları kavramı şemsiyesinde şekillenen “*askeri, sivil hedef, kişi ve nesne ayrımı*” olarak Cenevre sözleşmelerinde yer alan savaş hukuku olarak yaşam koridorudur.²¹⁶ Bu noktada yaşam koridoru; devletlerin savaş yapma hakkı çerçevesinden hareketle devletlerin savaş hukuku içinde kalarak, uluslararası hukuk uygulayıcıları tarafından sivillerin savaş ve çatışma alanlarından çatışmasız güvenli alanlara sağlıklı bir şekilde nakledilebilmeleri için savaş ve çatışmanın olduğu bölgede bir geçiş güzergâhı açılması olarak tanımlanabilir.

²¹³ Fatih Dervişoğlu, s.31.

²¹⁴ Murat Uluğtekin; M. Gül Uluğtekin, s. 2.

²¹⁵ <http://www.turkhukukurumu.org.tr/sitemizde-yazilar/37-insancil-hukuk-nedir.html>

²¹⁶ Melike Batur Yamaner; I, m. 52/2: askeri hedef/ek protokol I, m. 52/1:sivil hedef.

Birinci dünya savaşında Osmanlı devletinin aynı anda 7 cephede savaştığı düşünülürken ve o dönemin koşulları içinde değerlendirildiğinde, zor şartlarda da olsa “yaşam koridoru” veya “göç yolu” oluşturularak sivil halkın yüzlerce kilometre ötedeki güvenli alanlara tahliye edilmesi, “yaşam koridoru” ifadesine sığmayan ancak bu kavramı da içinde barındıran büyüklükte bir anlamı olduğunu görmekteyiz.

Son olarak şunları söyleyebiliriz ki; savaş ve çatışma bölgelerinde yürütülen sağlık hizmetleri alanında yapmış olduğum çalışmalar ve yazmış olduğum test sonucu insanlık tarihinin başlangıcından günümüze savaş ve çatışmaların kaçınılmaz olduğu gerçeğini tespit ettim. Tarihsel süreçte insan nüfusunun artması teknolojinin ilerlemesi savaş çeşitlerinin farklılaşması gibi etkenler sonucu hem çatışma ve savaş olan alanlarda hem de bu alanlara paralel olarak sivil bölgelerde ölü ve yaralı sayısının artma eğiliminde olduğunu gördüm. Savaş ve çatışma bölgelerinde yıkıcı harp unsurlarının sonucu olarak savaşta fiili olarak görev alan askerlerin ölü ve yaralı sayıları artarken; bulaşıcı hastalık, açlık, kıtlık, vb. gibi etkenler sonucu sivil unsurların zayıfladığını da fark ediyoruz. Tüm bu gelişmeler ışığında 19 yy ile birlikte hem yasal zeminde hem teknik düzeyde özellikle sivil unsurlar ile birlikte askeri unsurların da korunmasına yönelik çalışmalar başladığına şahit oluyoruz. Tüm dünyada son yüzyılda savaş ve çatışma bölgelerinde sivil ve askeri unsurların birey açısından daha az zarar görmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Devletler açısından bağlayıcı olan ve olmayan hukuksal düzenlemeler yapılırken, sivil unsurlar açısından Kızılhaç, Kızılay vb. gibi sivil toplum unsurları etkin hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Üzerinde bulunduğumuz coğrafyada kurduğumuz devletler arasında; özellikle Osmanlı devleti ve Türkiye Cumhuriyeti olarak baktığımızda, katıldığımız savaşlarda sivil unsurları (özellikle insan, tarihi eser ve doğal alan gibi) zarar vermemeye, savaş alanlarında dahi esir ve ölümlere en insani şekilde yaklaşıldığı gözlemlenebilir. Büyük savaşlara girdiğimiz 19 yy’ın sonu ve 20 yy’ın başında savaş ve çatışma alanlarında başarılı adımlar attığımız görülmektedir. Ancak gerekli teçhizatın ve ekipmanların olmayışı zayıfladığımızı artırmıştır. Cumhuriyet dönemi ile birlikte bu alanda çok büyük çalışmalar yapılmasa da savaş ve çatışma bölgeleri olan, ülkemiz sınırları dışında bulunan yerlerde; Afganistan, Suriye ve Filistin gibi, yapmış olduğumuz

insani yardımlar ve savaş ve çatışmalardan etkilenen masum sivillere göstermiş olduğumuz insani muamele tüm dünyada takdirle takip edilmektedir. Son olarak bu çalışmanın savaş ve çatışma bölgelerinde başta sivil unsurların zarar görmemesine ve bu bölgelerde savaşan bireylerin ölüm ve yaralanma riskinin azaltılmasına katkısını temenni ediyorum.



KAYNAKÇA

- 1- Akan, Zeki Mesud. 1949 Cenevre Sözleşmeleri
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/248/2251.pdf>
- 2- Akkutay, Ali İbrahim. Silahlı Çatışmalar Hukukunda İç Silahlı Çatışmaların Uluslararasılaşması, Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi, 65 (1) 2016.
- 3- Artuç, İbrahim. Büyük Dönemeç Sakarya Meydan Muhareesi, Kastaş Yayınları, İstanbul 1985.
- 4- Artuç, İbrahim. Büyük Taarruz / Başkomutan Meydan Muharebesi, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986.
- 5- Aslan, Muzaffer Yasin. *Teoride ve Uygulamada Savaş Suçları*, 3. Baskı, Ankara 2006.
- 6- ATASE, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.
- 7- Atatürk, Mustafa Kemal. Nutuk, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- 8- Atay, Abdullah; Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesinde Sağlık Hizmetleri, ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.
- 9- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı.
- 10- Batır, Betül; Osmanlı Arşiv Belgelerinde Uluslararası Kızılhaç Komitesinin Faaliyetleri Ve Cenevre Sözleşmesi.
- 11- Beydilli, Kemal. Mühendishâne-İ Bahrî-İ Hümâyun, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 31, İstanbul 2006.
- 12- Christon I. Archer - John R. Ferris. Dünya Savaş Tarihi, (Çev.) Cem Demirkan, Tümsamanlar Yayıncılık, 2006.
- 13- Corn, G. S., Hansen, V., Jackson, R., Jenks, M. C., Jensen, E. T. (2012), The Law of Armed Conflict: An Operational Approach, New York: Wolters Kluwer.
- 14- Çapa, Mesut. Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, Rıhtım Yayınevi, Ankara 2010.
- 15- Çanlı, Mehmet. Milli Mücadele Dönemi'nde Kızılay'ın Antep'teki Faaliyetleri, Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ağustos 1994.

16- Çaycı, Sadi. Silahlı Kuvvetlerin Kullanılması, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 1995.

17- De Vries, Kelly. *Dünya Savaş Tarihi, Haçlı Seferleri, Selçuklular, Eyyubîler ve Osmanlılara Karşı*, 1097-1444, Cilt V, Çeviren: Emir Yener, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

18- Dervişoğlu, Fatih. Milli Mücadele’de Sağlık Teşkilatına Bir Bakış, Cedit Neşriyat, Ankara 2009.

19- Dunlap, C. J. (2016), “The DoD Law of War Manual and its Critics: Some Observations”, International Law Studies, Erişim Linki: https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6261&context=faculty_scholarship

20- Erdemir, Lokman; Çanakkale Muharebeleri Sırasında Cepheden İstanbul’a Yaralıların Nakli, Bilim Ve Teknik Mart 2015.

21- Eroğlu, Deniz Utku. Göç Çatışma Modelinin Katılım, Kalkınma ve Kitle Açıkları Üzerinden Bir Değerlendirmesi, Journal of Economy Culture and Society 2019.

22- Eroğlu, Hamza. Türk İnkılâp Tarihi, Savaş Yayınevi, Ankara 2012.

23- Erol, Mehmet Seyfettin; Oktay Bingöl. "Uluslararası İlişkiler ve İstihbarat", Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol (Ed.), *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Barış Kitap, Ankara/İstanbul 2012.

24- Erendor, Mehmet Emin. Silahlı Çatışma Hukuku İlkelerinin Değerlendirilmesi: Askeri Gereklilik, Gereksiz Acı Ve İstirabın Önlenmesi Ve Onur, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 2019 Cilt: 8 Sayı: 2.

25- Ertuğrul, Ümmühan Elçin. Silahlı Çatışmadan Kaçanların (Yerinden Edilenlerin) Uluslararası Hukukta Korunması, 2017/1 Ankara Barosu Dergisi.

26- Esmer, Selahattin. “Uluslararası Hukukta Savaş Suçları, İnsanlığa Karşı Suçlar ve Türkiye” Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (SAMER), 07.02.2016 Diyarbakır bildirisi.

27- Feldmann, Wilhelm. İstanbul’da Savaş Günleri, İstanbul 2004.

28- Gardam, Judith Gail. Non-combatant Immunity as a Norm of International Humanitarian, Martinus Nijhoff, (1993), s. 91, ISBN 0-7923-2245-2.

29- Gencer, Ali İhsan; Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar, Derin Yayınları İstanbul, 2015.

30- Geneva Convention of 1864, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/120>

31- Gömleksiz, Eda Gülşen. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askeri Sağlık Hizmetleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilimdalı Doktora Tezi, İstanbul 2016.

32- Görgülü, İsmet; On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan, 1. Dünya Ve İstiklal Harbi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1993. İşler, Tuba; "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hilal-İ Ahmer Cemiyetinin Çanakkale Cephesindeki Faaliyetleri" Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

33- Güler, Ali; Suat Akgül. Türk Tarihinde Harbiye, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1999.

34- Güneysu, Gökhan. *Silahlı Çatışmalar Esnasında Çevrenin Korunması*, Adalet Yayınevi, Ankara 2015.

35- Hamidullah, Muhammed. İslam'da Devlet İdaresi, (Çev. Hamdi Aktaş), Beyan Yayınları, İstanbul 2007.

36- Hart, Liddel. Strateji: Dolaylı Tutum, (Çev.) Cemal Enginsoy, ASAM Yayınları, 2002.

37- Hicaz Albümü: Fotoğraflarla Kutsal Topraklar, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2010, [ISBN 975-19-3879-1](https://www.isbn.org/978-99-53-879-1-1)

38- Held, David. *Violence, Law, and Justice in a Global Age*, (On Sunday, 23 September 2001, the novelist Barbara Kingsolver wrote in the Los Angeles Times), Constellations Volume 9, Number 1, 2002.

39- Hessbruegge, Jan Arno. Human Rights and Personal Self-Defense in International Law Oxford University Press (2017).

40- İzgöer, Ahmet Zeki; Ramazan Tuğ; Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti,1911-1913 Yıllığı, ,Türk Kızılayı Yayınları 2013.

41- Jack Cassin - Scot, *The Greek and Persian Wars 500-323 BC.*, Osprey Publishing, 1997.

42- Kaçar, Mustafa. Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishânelerin Kuruluşu.

43- Kasani, Bedai'u's-Sanai', Darü'l-Hadis, Cilt 9, Kahire 2005.

44- Karaman, Hayrettin. Anahatlarıyla İslam Hukuku, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019.

45- Kaya İbrahim, Uluslararası Hukukta Temel Belgeler, Ankara 2013.

46- Kaya, İbrahim; Yücel Acer. *Silahlı Çatışmalar Hukuku Ve Irak Savaşı: İhlallere Ve Olası Yargılamalara İlişkin Değerlendirmeler*, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı 3-4, Yıl 2003.

47- Kayabalı, İsmail ; Cemender Arslanoğlu, Türk Ordusu Tarihi, Doruk Dergisi, Cilt 1, Ankara 1976.

48- Karakaş, Nuri. Sina-Filistin Cephesi'nde Britanya Ordusu: Teşkilat Ve Kadro, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII / 1, 2013*.

49- Kılıç, Selda Kaya. Birinci Balkan Savaşı Dönemi'nde Sağlık Hizmetleri ve Koşullar (1912), Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006.

50- Kocatepe, Atalay. Silahlı Çatışma Hukuku Kapsamında Harp Esirleri ve Hukuki Statüleri, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2011.

51- Köksoy, Fulya; Uluslararası Kızılhaç Komitesinin Faaliyetleri Ekseninde İnsani Diplomasi, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 06.02.2017.

52- Köroğlu, Kemalettin. Eski Mezopotamya Tarih. İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

53- Macar, Oya Dağlar. Balkan Savaşları'nda Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri, Libra Yayıncılık, İstanbul 2012.

54- Matthee, M., Toebes, B. ve Brus, M.M.T.A. (2013), *Armed Conflict and International Law: In Search of the Human Face*, Den Haag: Springer.

55- Özbay, Kemal. Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri, Cilt 1, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.

56- Özdemir, Ahmet. İslam Hukukunda Uluslararası Kamu Düzeni Ve Savaş Hukuku, Murat Kitabevi, Ankara 2017.

57- Pazarcı, Hüseyin. Uluslararası Hukuk, 12. Baskı, Ankara 2013.

58- Puls, K. E. (Ed.) (2005), Law of War Handbook, Virginia, Erişim

Linki: http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/law-war-handbook-2005.pdf

59- Reçber, Sercan. İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu, On İki levha Yayıncılık, İstanbul 2016.

60- Shaw, M. (2008), International Law, Cambridge: Cambridge University Press

61- Sassoli, M., Bouvier, A. A., and Quintin, A. (2011), How Does Law Protect in War?, ICRC, Erişim Linki: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-0739-part-i.pdf>

62- Sekunda, Nicholas Victor - Angus McBride, *The Ancient Greeks*, Osprey Publishing, 1986.

63- Sekunda, Nicholas - Adam Hook, *Greek Hoplite 480-323 BC.*, Osprey Publishing, 2000.

64- Sekunda, Nicholas - Richard Hook, *Marathon 490 BC. - The First Persian Invasion of Greece*, Osprey Publishing, 2002.

65- Sezer, Cemal; 1 Dünya Savaşında Hilal-İ Ahmer Cemiyetinin Sağlık Alanındaki Faaliyetleri, A.G.M. Kasım 2012.

66- Suruç, Salih. Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı, Nesil Yayınları, İstanbul 2019.

67- Taşdemir, Fatma. Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku. Adalet Yayınevi, (2009, s.240.

68- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, “Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878 – 1920)”, Yayın Nu: 91.

69- Ticehurst, Rupert. The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict 30 April 1997, International Review of the Red Cross no 317, s. 125–34. ISSN 1560-7755.

70- Turnagil, Ahmed Reşid. İslamiyet ve Milletler Hukuku, Sebil Yayınevi, İstanbul 1993.

71- Türkiye Kızılay Derneği Tüzüğü ; Resmi Gazete Karar Sayısı;2009/14633,Sayı 27146,19 Şubat 2009.

72- Uğurlu, Nurer; İhsan Ilgar; Esad Paşa'nın Çanakkale Anıları, örgün Yayınevi, 2004.

73- Uluğtekin, Murat; M. Gül Uluğtekin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914 – 1928, Türk Kızılayı, Ankara.

74- Vadnais, D. M. (1997), "Law of Armed Conflict and Information Warfare- How Does the Rule Regarding Reprisals Apply to an Information Warfare Attack?", Research Paper at The Research Department Air Command and Staff College, Erişim Linki: <http://www.fas.org/irp/threat/cyber/97-0116.pdf>

75- Yakar, Halil İbrahim. Antep Savunması Hastane Defteri Bir Şehrin Feryadı, Şehitkamil Belediyesi Kültür Yayınları, Gaziantep 2014.

76- Yakar, Halil İbrahim. Antep Savunması – Belgeler, EPA-MAT Basım Yayın, Ankara 2015.

77- Yalçın, Osman. Filistin Cephesi Türk Hava Harekâtı, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 55, Erzurum 2016.

78- Yaman, Ahmet. İslam Devletler Hukukunda Savaş, Beyan Yayınları, İstanbul 1998.

79- Yamaner, Melike Batur; "12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri Ve Ek Protokolleri", Galatasaray Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları: 42, İstanbul.

80- Yamaner, Melike Batur. Silahlı Çatışmalarda Sivillerin Korunması, Arıkan Basım Yayın Dağıtım, Ankara 2007.

81- Yıldırım, Nuran. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, s. 13201338, İstanbul 1985.

82- Zühayli, Asarül Harb Dirase Fıkhiyye Mukarene, Darü'l-Fikri'l-

Muasır, Cilt I, Beyrut 2013.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- 1- http://www.unicef.org/graca/a51-306_en.pdf
- 2- http://en.wikipedia.org/wiki/Civilian_casualty_ratio
- 3- https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/82543505_77468056_uluslararası-insancil-hukuk.pdf
- 4- http://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=40:ghane-askertip-akademkanunu&catid=1:yasa&Itemid=28
- 5- <https://docplayer.biz.tr/12319387-Tukmos-askeri-saglik-hizmetleri-komisyonu-1donem-uyeleri-mustafa-ozler-ahmet-ruhi-toraman-mehmet-cetin-metin-hasde.html>
- 6- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>
- 7- <http://www.turkhukukkurumu.org.tr/sitemizde-yazilar/37-insancil-hukuk-nedir.html>
- 8- <http://www.turkhukukkurumu.org.tr/sitemizde-yazilar/37-insancil-hukuk-nedir.html>
- 9- <https://www.kizilay.org.tr/Haber/AramaSonuclari?Kelime=hilal-i%20ahmer>
- 9- <https://hsnhsynbydl.wordpress.com/2017/11/10/barutlu-silahlarla-savas/>